

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 1(40)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2014

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Сафонова В. Є., д-р екон. наук, Хачатрян Г. Е., д-р екон. наук.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Гаркуша В. С., канд. юрид. наук, доцент, Демченко С. Ф., д-р юрид. наук, Джунь В. В., д-р юрид. наук, проф., Ковальська В. В., д-р юрид. наук, ст. наук. співр., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., д-р юрид. наук, доцент, Мартиненко О. А., д-р юрид. наук, проф., Муравйов К. В., канд. юрид. наук, доцент, Недюха М. П., д-р філос. наук, проф., Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф., Темченко В. І., канд. юрид. наук, доцент, Христинченко Н. П., канд. юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук, проф., Ярмиш О. Н., д-р юрид. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Сильнов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Бучек А. О., д-р психол. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 2 від 26 лютого 2014 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М 58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подолька (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 1 (40). — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2014. — 252 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

Міністерством освіти і науки України збірник “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних наук (за наказом МОН України від 21.11.13 № 1609).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2014
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2014

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	67
Бідзюра І. П., Абдулкеримов Т. Ю. <i>Мультикультуралізм: сутність явища та основні проблеми</i>	5	Заросило В. О., Заросило В. В. <i>Система профілактики адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку</i>	67
Головатий М. Ф. <i>Феномен мультикультуралізму як засіб досягнення міжнаціональної єдності народів країн</i>	12	Недюха М. П., Подоляка А. М. <i>Нормативно-правове забезпечення здобуття середньої освіти в умовах сільської місцевості: законодавчі ініціативи</i>	73
Козловець М. А. <i>Політична еліта як чинник цивілізаційного поступу України</i>	20	Скрипнюк В. М. <i>Передумови і форми системи демократичної публічної влади в сучасній державно-правовій теорії</i>	80
Гольцов А. Г. <i>Євразійський союз як неоімперський проект Російської Федерації</i>	27	Бистрик Г. М. <i>Принцип законності і засоби його правового забезпечення у функціонуванні механізму держави</i>	85
Іщук С. І. <i>Право на підприємницьку діяльність у структурі економічних засад громадянського суспільства в Україні</i>	34	Шашкова-Журавель І. О., Журавель М. І. <i>Міжнародно-правові аспекти регламентації праці ув'язнених</i>	91
Пригунов П. Я. <i>Сучасні підходи до формування державної політики у сфері забезпечення безпеки підприємництва в контексті розбудови громадянського суспільства в Україні</i>	41	Астіон С. І. <i>Удосконалення правової організації розмежування бюджетних відносин в Україні</i>	97
Абдулкеримов Т. Ю. <i>Проблема полікультурної Європи: крах мультикультуралізму?</i>	46	Кушнір О. В. <i>Державне управління підприємницькою діяльністю: питання теорії і методології дослідження</i>	101
Бодров А. В. <i>Класифікація неурядових організацій в сучасній науковій літературі</i>	53	Панчук І. О. <i>Особливості правової ідеології у перехідних суспільствах (транзитних демократіях) в контексті досвіду вітчизняного державотворення</i>	105
Санченко С. П. <i>Засади і механізми формування та практичної реалізації політики соціального захисту громадян: українська практика</i>	58	Соркін Б. В. <i>Відносини в системі державного управління як предмет правового регулювання</i>	111
Филиппов Р. В. <i>Концептуальные вопросы негосударственного обеспечения безопасности и предпринимательской деятельности в Украине</i>	62		

Толстенко В. Л.

Державно-правовий режим і його роль
у визначенні форми держави 115

Ульмер М. М.

Характеристика суб'єктивних та об'єктивних
передумов реалізації права касаційного
оскарження 122

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ 127**Дахно І. І.**

Концептуальні хиби у змісті дисципліни
“Міжнародні економічні відносини” 127

Денисенко М. П., Терещенко Н. М.

Формування системи управління якістю послуг у
сфері туризму 134

Шконда В. В., Кальянов А. В.

Зарубіжний досвід в галузі соціалізації розподілу
благ у контексті
соціоекономіки 139

Біленчук П. Д., Медвідь Ф. М., Шульга Ю. О.

Інноваційні засоби підготовки управлінських
кадрів: ноотехнології і грид-технології 143

Литвиненко В. І.

Особливості визначення змісту діяльності
підрозділів економічної безпеки підприємств
та їх фахівців 149

Утвенко В. В.

Управління житлово-комунальною сферою міст
України в контексті діяльності органів
місцевого самоврядування 155

Марченко С. М.

Оцінювання чинників формування
та реалізації маркетингової логістичної
системи ціноутворення підприємств
сільськогосподарського
машинобудування 162

Алмамедов Рустам Гамза огли

Забезпечення сталого економічного розвитку
і формування глобальних управлінських
стратегій 170

Ігнатенко А. В.

Аналіз в процесі управління фінансами
як засіб забезпечення ефективності
функціонування банків 176

Литвинов С. В.

Класифікація засобів, способів та форм захисту
прав платників податків 181

Михайлюк О. В.

Модель управління розвитком кадрового
потенціалу підприємства 187

Олишевский А. С.

Элементы системы управления
человеческими ресурсами как составная
часть системы управления персоналом
Государственной службы Украины
по чрезвычайным ситуациям 193

Омельченко О. В.

Теоретичні передумови стратегічного аналізу
протистояння підприємств-конкурентів 200

Романенко А. М.

Обґрунтування необхідності спрощення
процедур міжнародної торгівлі 205

Солопенко С. Р.

Механізм формування та реалізації прийняття
управлінських рішень в системі маркетингового
менеджменту бібліотеки 210

Шестак М. Л.

Теоретико-методологічне обґрунтування
та сутнісна характеристика поняття
“державна інвестиційна політика” 214

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ 218**Мельниченко О. В., Кудренко О. В.**

Роль особистості у відносинах з державою 218

Василевський А. М.

Організаційно-управлінська модель забезпечення
адаптації молодих працівників СБУ до умов
професійної діяльності 223

Храцевський А. О.

Основні заходи щодо підвищення стимулюючої
ролі мотиваційних складових у менеджменті
морських портів України 228

Варзарь И. М.

Теоретико-историологический взгляд на диалог
“революция — реформа” в Украине эпохи
достижения ею политико-государственной
независимости 237

ДЕЯКІ ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ

**БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У СПИСКУ
ДЖЕРЕЛ (БЮЛЕТЕНЬ ВАК УКРАЇНИ, № 5,
2009) 258**

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 260

УДК 008:32

І. П. БІДЗЮРА

Т. Ю. АБДУЛКЕРИМОВ

Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ: СУТНІСТЬ ЯВИЩА ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 5–11

Пропонується до розгляду поняття мультикультуралізму — як світоглядна настанова, як культурологічний принцип, як соціально-політична ідеологія — для розв’язання проблем у багатокультурних державах.

Сучасні соціокультурні виклики поєднують усі країни світу незалежно від культурних традицій, віросповідання, політичної та економічної ситуації. Глобалізація стала невідворотним та стрімким процесом, який захопив усі без винятку держави. Проблеми сучасного суспільства, як “західного”, так і “східного” типу, очевидно стають глобальними і потребують найпильнішої уваги. У цьому ряді проблем визначальною є необхідність усунення конфліктів, які виникають на ґрунті міжкультурного діалогу держав.

Так, гостроактуальним є питання, пов’язане з культурною, етнічною, расовою та релігійною різноманітністю держав, які, на думку провідних фахівців, становлять абсолютну більшість у світі. У зв’язку з цим виникає й утверджується “мультикультуралізм” як світоглядний принцип.

Явище мультикультуралізму, його форми та напрями ґрунтовно досліджуються в останні десятиліття ХХ — початку ХХІ ст.

авторитетними філософами, культурологами, соціологами, правниками з різних країн світу. Зокрема, варто відзначити праці: Натана Глейзера, Чандрана Кукатаса, Рона-на де Кодака, Юргена Габермаса, Вілла Кімлічки, Х. Д. Хоффмана-Новотного, Артура Шлезінгера, Алана Блума, М. Лінда, Самюеля Гантінгтона, Сейли Бенхабіб, Едварда Саїда. Серед російських дослідників інтерес до феномену мультикультуралізму був стимульований подіями 90-х років ХХ ст., які призвели до “вибуху” етнічної самосвідомості, що помітно похитнув “моноліт радянської ідентичності”. З ряду таких досліджень відомі праці В. Малахова, Н. Кирабаєва, В. А. Тишкова, А. А. Борисова, А. І. Куропятніки, С. І. Некрасова, Н. А. Некрасової, В. В. Платошиної, Є. Б. Павлової, М. В. Тлостанової, Г. Д. Дмитрієва та ін. В Україні явище мультикультуралізму залишається малодослідженим. Серед українських праць на цю тему звертаємо увагу на дослідження А. Ко-

лодія, С. В. Дрожжиної, Н. О. Висоцької, С. О. Бондарук, А. В. Гордієнка.

“Мультикультуралізм” передусім виступає як ідея, що об’єднує полікультурне суспільство, демократизує його, оскільки ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Це — теоретична модель, до якої може прагнути поліетнічне, поліконфесійне, багатомовне суспільство.

Автор відомої книги “Тепер ми всі мультикультуралісти”, британський соціолог Натан Глейзер вважає, що практично всі сучасні розвинені суспільства є багатокультурними. Серед факторів, що формують культурну розмаїтість, він виокремлює етнічні та релігійні розбіжності, утвердження індивідуалізму і занепад традиційного морального консенсусу, імміграцію і глобалізацію. Дослідник відзначає, що термін “мультикультуралізм” “так часто використовувався і в захисті, і в нападах, охоплює настільки різні події, що описати його дуже складно, оскільки визначити, що мається на увазі під мультикультуралізмом є нелегким завданням” [1, 7].

Американський політолог Чандран Кука-тас підкреслює, що визначення теоретичних основ мультикультуралізму рівнозначно відповіді на питання, чи існує певний набір загальних принципів, здатних слугувати орієнтиром для розв’язання різнопланових проблем, якими установками має керуватися суспільство, де співіснують різноманітні культури. На думку дослідника, найкращу відповідь на зазначене питання дає теорія класичного лібералізму. Основним підсумком теоретичної розвідки Ч. Кукатаса є теза про те, що “ідея мультикультуралізму тією мірою, якою вона відображає філософську позицію, а не просто конкретний політичний курс, і як саме вона говорить про необхідність визнання, а не пригнічення культурного різноманіття, знаменує собою відхід від різних точок зору на користь концепції відкритого суспільства” [2].

З погляду американського дослідника ліберального напрямку М. Лінда, мультикультуралізм — це ідеологія лівих сил, яка виходить із того, що США є націями націй,

“федерацією національностей або культур, що мають спільний уряд” [3, 1].

Юрган Габермас визначає мультикультуралізм як особливу форму інтегративної ідеології, завдяки якій багатоетнічні, багатокультурні національні суспільства реалізують стратегії соціальної згоди та стабільності на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя. З цього приводу Х. Д. Хоффман-Новотний відмічає, що “мультикультуралізм містить пафос прагнення до рівноправності різних культур, а також моделі їхнього рівноправного існування на протигагу моделі гегемонії однієї культури” [4, 39].

У цьому аспекті Самюель Гантінгтон визначає “мультикультуралізм” як “сутність антиєвропейської цивілізації”, як “рух, який протистоїть монокультурній гегемонії Європи, що, як правило, веде до маргіналізації інших культур” [5, 268].

Ліберальний історик Артур Шлезингер називає мультикультуралізм ідеологією, сутність якої полягає в тому, щоб замінити суспільні ідеали: “Асиміляції — фрагментарністю, інтеграції — сепаратизмом” [6, 16].

А. Шлезингер належить до ряду дослідників, яких у концепції мультикультуралізму лякає як фрагментарність, так і сепаратизм, що зазіхають на американську традицію і пов’язані з нею цінності. Подібне зазначає і Алан Блум: “Уся концепція культурного різноманіття зміцнює відособленість груп, сприяє розпаду прав особистості, проголошених Декларацією незалежності” [7, 39].

Канадський політолог, автор теорії американського мультикультуралізму Вілл Кімлічка розрізняє два основних види культурного розмаїття. По-перше, це — результат інтеграції, розширення кордонів, культур, раніше автономних і прив’язаних до однієї території. Такі культури, які інтегруються, характеризуються тим, що прагнуть зберегти себе як окремі спільноти, вимагають автономії, існують паралельно із суспільною більшістю. По-друге, культурне розмаїття — це результат імміграції. Як правило, “такі групи іммігрантів орієнтовані на інтеграцію в суспільство, куди вони прибули, але остан-

нім часом, як зауважує Кімлічка, їхня адаптація ускладнюється протистоянням із приймаючою стороною” [8].

Сам термін “мультикультуралізм” виник у Канаді в 60-ті роки XX ст. в ході пошуків шляхів вирішення ситуації і керування бікультурною у той час (англо-французькою) країною. У канадському випадку це було продиктовано небезпекою квебекського сепаратизму. Як відмічає А. І. Куропятнік, “позиціонуючи основною метою свого керування побудову мультикультурного, але не мультинаціонального суспільства — канадська влада намагалася, з одного боку, нейтралізувати сепаратистські прагнення франкофонного Квебека, а з іншого боку — пом’якшити стурбованість англомовної більшості щодо національно-державної цілісності країни” [9].

Російський дослідник феномену “мультикультуралізму” визначив три рівні розуміння мультикультуралізму, які на сьогодні закріпилися в соціальних науках: 1) демографічний (дескриптивний), сутність якого полягає в описі змін демографічних, етнокультурних параметрів національних товариств під впливом ендегенних (міграція) і екзогенних (імміграція) чинників; мультикультуралізм у цьому випадку розуміється як політика інтеграції іммігрантів до приймаючого суспільства; 2) ідеологічний, в рамках якого обговорюються концепції національних ідеологій; 3) політичний, орієнтований на практичне застосування принципів мультикультуралізму як ідеології, політики, що розглядає права культурних, національних і т. д. меншин, що реалізує програми їх соціальної підтримки; тут мультикультуралізм — це політична програма, спрямована на гармонізацію відносин між державою та етнічними, культурними меншинами як його складовими, а також на врегулювання відносин усередині цих меншин.

На думку О. Б. Павлової, розвиток Європейського Союзу є яскравим прикладом орієнтації саме на мультикультуралізм, з його врахуванням розбіжностей, а не на розбудову загальної культурної ідентичності, адже ані держави-члени, ані окремі регіони не

демонструють явної готовності до єдності ідентичності, до повної втрати самотності [10].

В. А. Тишков акцентував увагу на тому, що мультикультуралізм — це не тільки момент фіксації і визнання в суспільстві, державі наявності культурних відмінностей, а й “концептуальна позиція у сфері політичної філософії та етики” [11], що знаходить своє вираження у правових нормах, громадських інститутах, у повсякденному житті людей.

Мультикультуралізм як ідеологію і політику визначає А. А. Борисов: “По-перше, він “надбудовує” над етнічними цінностями загальнонаціональні, по-друге, є феноменом етнокультурної фрагментації соціуму, який синонімічний “багатокультурності” і виступає, таким чином, проти культури як загальнонаціонального руху” [12]. Російський дослідник простежує розбіжності між мультикультуралізмом як ідеологією, політикою і мультикультуралізмом як культурою “багатосегментних” суспільств, що концентрує в соціумі горизонтальні, “різоматичні” зв’язки, тобто мультикультуралізмом як живою реальністю.

В. Малахов застосовує поняття мультикультуралізму для розуміння етнічного, мовного та культурного різноманіття певного суспільного середовища; також мультикультуралізм відомий як “політико-адміністративна практика, певне вироблення стратегії та втілення її в життя державою з метою підтримки культурного різноманіття” [13]. Дослідник стверджує, що під “мультикультуралізмом” розуміється дискурс, і використовує назву “мультикультурне суспільство”, характеризуючи його як “суспільство, у якому немає “пануючої культури”, у якому поняття “культура” не прикріплене до поняття “етнос”. Це суспільство, у якому індивідам надано волю вибору, які культурні зразки є їх “власними” [14].

Як відмічають С. І. Некрасов, Н. А. Некрасова, В. В. Платошина, “мультикультуралізм”, “мультикультурний”, “мультикультурні суспільства”, “мультикультуральність” — порівняно недавно сформовані поняття, які позначають феномен, що має давнє походження.

Суспільства, які тепер називаються мультикультурними, раніше позначалися як “мультинаціональні”, “мультиетнічні”, “мультирелігійні”, “мультирасові”, “сегментарні”. Вони розглядалися як прояви “культурного плюралізму”, “культурних розбіжностей” і “метисизації” (Латинська Америка) [15]. Російські дослідники визначають “мультикультуралізм” як форму толерантного співіснування різноманітних культур в одній країні на основі формування в державі однакових можливостей і свободи самоствердження кожного представника національної культури.

Однак, необхідно розрізняти мультикультуральність, або культурну багатоскладовість, як стан, необхідний у багатьох культурних сферах, і мультикультуралізм, як звід теорій і практик для осмислення цього явища.

Багатомірність соціокультурної реальності зумовлює те, що розуміння мультикультуралізму у світовій науковій думці є доволі неоднозначним. Як справедливо відзначає М. В. Тлостанова, “поняття мультикультуралізму стало сьогодні “гумовим” терміном, що включає величезну кількість найчастіше суперечливих тенденцій і явищ, тож кожний з дослідників, які звертаються до цього феномену, вкладає в нього, по суті, свій зміст” [16, 8]. Мультикультуралізм виступає як “обґрунтування плюралістичної культурної піраміди, яка приходить на зміну логоцентричній, що пропонує нове “ідеальне” і часто утопічне бачення у відповідності або за контрастом з поняттям суспільства й культури розмаїтості” [16, 99].

Н. Кирабаєв характеризує мультикультуралізм як “теорію, практику і політику неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі багатьох різноманітних культурних груп” [17]. Тобто взаємодія культур відбувається через координацію, а не через субординацію. Мультикультуралізм, як вважає вчений, утверджує повагу до розбіжностей, але при цьому не відмовляється від пошуку універсальності. За словами Кирабаєва, існують певні відмінності між множиною оригінальних культур і багатократністю повторення (тиражування) культурних відмінностей. Мультикультурна політика має визначати

міру допустимого культурного різноманіття, обмежуючи надмірність іншокультурних компонентів. Оскільки останні можуть викликати дроблення, сегментацію культурного поля, зрештою призводити до сепаратизму.

Г. Дмитрієв визначає явище мультикультуралізму у багатокультурній освіті, що є “способом протистояти расизму, ксенофобії, упередженості, етноцентризму, ненависті, заснованій на культурних розбіжностях” [18, 34].

Українські дослідники у своїх поглядах щодо мультикультуралізму розділилися на два “табори” — прихильників і противників принципу мультикультуралізму та його впровадження в державі Україна. Хоча теоретичних напрацювань більше з першого “табору”. Опоненти мультикультуралізму не мають достатніх теоретичних напрацювань з цієї проблематики.

Так, А. Колодій визначає мультикультуралізм як сукупне поняття, що включає в себе принцип, ідеологію, політику, які визнають та підтримують цю інституалізовану культурну різноманітність. Дослідниця пише про широке визначення мультикультуралізму як “сучасного дискурсу відмінностей та різноманітностей, що зосереджуються на культурі, ідентичності та політиці як головних категоріях” [19]. Як зазначає А. Колодій, “мультикультуралізм” — значною мірою є лише риторичним відновленням старих проблем, перейменуванням процесів, які, починаючи з 60-х років ХХ ст., осмислювалися в термінах “етнічного відродження” [19].

С. В. Дрожжина визначає мультикультуралізм як “стан, процеси, погляди, політику культурно неоднорідного суспільства, орієнтовані на свободу вираження культурного досвіду, визнання культурного різноманіття; культурний, політичний, ідеологічний, релігійний плюралізм, визнання прав меншин як на суспільному, так і на державному рівні” [20, 94]. Тут мультикультуралізм розуміється не тільки як терпимість відносно культурного різноманіття, а й як вимоги законодавчого визнання прав расових, релігійних і культурних груп.

Н. О. Висоцька згруповує дефініції мультикультуралізму у своєрідні “кластери”: 1) демографічно-описовий, що констатує наявність у суспільстві чи державі етнічно або расово різноманітних сегментів; у цьому сенсі мультикультуралізм не становить предмета дискусії, оскільки це є просто фактом його існування; 2) програмно-політичний, що має на увазі конкретні типи програм та політичних ініціатив, призначених реагувати на етнічний; такий підхід має на меті врахування інтересів різних національних груп, забезпечення відповідного рівня визнання та самостійності для них, при цьому зберігаючи відповідне бачення національної єдності; 3) ідеологічно-нормативний — як гасло чи модель політичної активності, що ґрунтується на соціологічних та етико-філософських ідеях щодо місця людей з культурно відмінними ідентичностями у суспільстві; 4) соціально-трансформативний, спрямований на викорінення расизму, сексизму, гомофобії та здобуття рівності для всіх груп суспільства; 5) історичний, що наголошує на важливості вивчення та розуміння якомога більшої кількості культур та взаємодії між ними [21, 111–112].

На думку С. О. Бондарука, до найголовніших рис мультикультуралізму належать: 1) наявність у суспільстві мовного та етнокультурного плюралізму як загальносуспільної норми; 2) відкритість культури суспільства для сприйняття впливів із боку інших культур та взаємообміну з культурами інших суспільств і народів; 3) розпад монолітних соціокультурних (у тому числі етнічних, релігійних) структур, зняття бар’єрів ізоляції та самоізоляції у контексті глобалізації культури, головним чином під впливом нових технологій зв’язку та телекомунікацій; 4) присутність на території, що займає певне суспільство, постійно мігруючого населення (кочового тощо), яке утворює окремі спільноти з власною побутовою, світоглядною, мовною та культурною специфікою; 5) подільність держави на окремі регіони, що постають як географічні, історичні, культурні, економічні чи навіть політичні цілості (так званий територіальний плюралізм) [22, 25–29].

Разом з тим, культурологи відзначають теоретичні “підводні камені”, пов’язані з введенням у науковий обіг понять “мультикультуралізм” і “мультикультурне суспільство”.

Оскільки культура є символічною системою, яка характерна для певного суспільства й кодифікована в інститутах цього суспільства, наявність в одному суспільстві безлічі культур є досить проблематичною. Якщо різні соціальні групи є носіями особливих, самостійних культур, то більш правомірно вести мову не про багатокультурність суспільства, а про співіснування усередині однієї держави різних суспільств. Культура, крім кодифікації в інститутах, припускає також певну систему знань. Але якщо представники цих культур — завдяки єдиній системі освіти і єдиній системі масової комунікації — розділяють один з одним ту саму систему знань, то тут мають місце субкультури.

Неправильне тлумачення слова “культура” призводить до її ототожнення з етнічністю. Чомусь, за мовчазною згодою вважається, що різна етнічна лояльність означає різну культурну лояльність. Це зовсім несправедливо для сучасних індустріальних, тим більше постіндустріальних суспільств. Процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, змушують замислитися про нові можливі зміни у сприйнятті культури. У кожному разі певні традиції тієї або іншої етнічної групи будуть збережені, оскільки таке історичне знання про навколишній світ необхідно людині для відчуття зв’язку зі своїм минулим і можливості коригувати своє майбутнє, ґрунтуючись на досвіді попередніх поколінь. Культури з часом змінюються, однак коріння залишається; світогляд трансформується, але його основи, його базис залишаються незмінними.

Багато дослідників по-різному визначають поняття “культура”, але загальний зміст, який можна знайти в усіх цих визначеннях, той, що культура є творінням людини. Людина створює, “виросчує” культуру, але, разом з тим, культура створює людину, вона виокремлює її з природного світу, створюючи особливу реальність людського буття, штучну реальність. Людина, якій при-

таманна культура, сама творить світ, вона є вільною і здатною жити незалежно, самодостатньо. Сейла Бенхабіб підкреслює, що культури мають моральні, етичні й оцінні складові [23, 47], є неконфліктними за своєю природою: “У міру нагромадження наших знань про інші культури і про нас самих росте і наше відчуття відносності... Чим більше ми розуміємо, тим більше здатні пробачити...” [23, 40].

Американський науковець, основоположник постколоніальної теорії культури, Едвард Саїд у праці “Культура й імперіалізм” виокремлює два аспекти поняття “культура”. По-перше, йдеться про “незалежні від економічної, соціальної і політичної царин культурні практики, такі як мистецтво опису, комунікації та репрезентації, які часто набирають естетичних форм, однією з принципових цілей яких є задоволення. До них, звісно, належать і весь набір популярного знання про віддалені частини світу, і спеціалізоване знання, заховане в таких дисциплінах, як етнографія, історіографія, філологія, соціологія та історія літератури” [24, 12]. По-друге, слідуючи визначенню Метью Арнольда, яке він навів ще в 1860-х роках, поняття “культура” містить елемент ушляхетнення й піднесення. Для кожного суспільства культура — вмістилище “найкращого з помисленого і знаного”, “культура пом’якшує, хоча й не остаточно нейтралізує руйнівну дію модерного агресивного, меркантильного й брутального урбаністичного існування. Ви читаєте Данте або Шекспіра, щоб долучитися до найкращих думок і знань, а також щоб побачити себе, свій народ, суспільство і традиції в найкращому світлі” [24, 13].

У цьому аспекті, коли Е. Саїд визначає культуру як систему “інтелектуальних і моральних правил поведінки”, він протиставляє її мультикультуралізму як “вседозволеності”, як “відносно ліберальній філософії” [24, 14].

Поняття “культура”, як його використовують мультикультуралісти, виконує компенсаторну функцію: соціальні групи, позбавлені влади (наприклад, іммігранти першого і другого покоління) наділяються особливою

креативністю, виступаючи як носії особливої “культури”. Це може задовольняти окремих представників цих груп, але нічого не змінює в їхньому справжньому становищі в економічній і політичній ієрархії.

Отже, залишаючись не до кінця дослідженим теоретично, “мультикультуралізм” у практичному застосуванні має неоднозначні результати в різних країнах світу. Актуальним він постає для України, яка з кінця XX ст. втягнута в процеси глобалізації та лібералізації суспільства. Правомірно стверджувати, що для української громади як моноетнічної (близько 80 % населення країни — етнічні українці) та монокультурної (показником цьому є референдум 1991 р., коли близько 90 % українців проголосували за власну незалежність) — мультикультуралізм не є визначальним принципом розвитку.

Література

1. Glazer N. We are All Multiculturalists Now. — Cambridge, London, 1997.
2. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма. — [Електронний ресурс] // ДИАЛОГ.ua : Незалежний інформаційно-аналітичний ресурс. — Режим доступу: http://dialogs.org.ua/ua/issue_full.php?m_id=10227
3. Lind M. The Next American Nation and the Forth American Revolution. — N.Y., 1995.
4. Hoffman-Novotny H. J. Soziologisches Aspekte der Multi-kulturalitaet // Migration. Ethizitaet. Konflikt. — Osnabrueck, 1996.
5. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. — М.: АСТ, СПб.: Terra fantastica, 2003.
6. Schlesinger A., Jr. The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society. — Knoxville (Tenn.), 1992.
7. Bloom A. The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students. — N.Y., 1987.
8. Kymlicka W. Multicultural Citizenship. — Oxford: Clarendon Press, 1995.
9. Куропятник А. И. Мультикультурализм: проблемы социальной стабильности полиэтнических обществ. — СПб.: СПбГУ, 2000.
10. Павлова Е. Б. Идеи мультикультурализма в формировании идеологии глобализирующегося общества. Теоретические аспекты // Исслед. междунар. отношений. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2004. — С. 74–84.

11. Тишков В. А. Теория и практика мультикультурализма // Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / Под ред. В. С. Малахова, В. А. Тишкова. — М.: Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2002.
12. Борисов А. А. Мультикультурализм: американский опыт и Россия // Мультикультурализм и этнокультурные процессы в меняющемся мире. — М.: Наука, 2003.
13. Малахов В. Культурный плюрализм versus мультикультурализм. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа <http://www.igpi.ru/info/people/friends/malakhov/articles/1132597922.html>.
14. Малахов В. Зачем России мультикультурализм? — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.antropotok.archipelag.ru/text/a062.htm>.
15. Некрасов С. И., Некрасова Н. А., Платошина В. В. Американский мультикультурализм. — Издат. Академия Естествознания, 2011.
16. Глостанова М. В. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века. — М., 2000.
17. Кирабаев Н. С. Культурная идентичность, плюрализм и глобализация в современном философском дискурсе // Культурная идентичность и глобализация: Доклады и выступления. 5-й Междунар. симпозиум "Диалог цивилизаций": Восток–Запад", 27–28 апр., 4–5 мая 2001 / Под ред. Н. С. Кирабаева, А. В. Семушкина, Ю. М. Почты, С. А. Нижникова. — М., 2002.
18. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование. — М.: Прогресс, 1999.
19. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=578>.
20. Дрожжина С. В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти: [монографія] / С. В. Дрожжина; Донецьк. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. — Донецьк: ДонДУЕТ, 2005.
21. Висоцька Н. О. Концепція мультикультуралізму і питання естетики / Н. О. Висоцька // Питання літературознавства: Наук. збірник. — Чернівці: Рута, 2009. — Вип. 77. — С. 110–121.
22. Бондарук С. О. Досвід західних демократій та мультикультурний розвиток в Україні // II Міжнар. наук. конф., 2002 р., 24–26 трав. — м. Одеса. — К.: Ай Бі, 2003.
23. Бенхабиб С. Притязання культури. Равенство и разнообразие. — М.: Логос, 2003.
24. Саїд Едвард. Культура й імперіалізм. — К.: Критика, 2007.

Розкривається сутність явища мультикультуралізму, що є результатом глобалізації та лібералізації сучасного суспільства. Визначаються основні проблеми та напрями розвитку мультикультуралізму, представлені в дослідженнях провідних філософів, культурологів та соціологів.

Раскрывается природа явления мультикультурализма как результат глобализации и либерализации современного общества. Определяются основные проблемы и направления развития мультикультурализма, представленные в исследованиях известных философов, культурологов, социологов.

The essence of this phenomenon resulted from globalization and liberalization of the contemporary society has been revealed. The main challenges and trends related to the development of multiculturalism presented by the leading philosophers, sociologists and experts in cultural studies have been identified.

Надійшла 9 грудня 2013 р.

**ФЕНОМЕН МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ
МІЖНАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ НАРОДІВ І КРАЇН**

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 12–19

Аналізується феномен “мультикультуралізм”, оскільки більшість суспільств світу є багатоетнічними, багатокультурними, однак міжнаціональна єдність виступає як реальна потреба консолідації таких суспільств. Доводиться теза, що диференціація й інтеграція виступають як закономірність суспільного розвитку, які варто розглядати у поєднанні а не протиставленні.

Основою розвитку і прогресу, будь-кого і будь-чого, як свідчать усі закони природи, є багатоманіття. Людська спільнота у цьому плані не є винятком [5; 6; 8; 20; 24; 25]. Стандартизація, уніфікація, одноманітний стан, навпаки, — загроза суспільному прогресу. Це, однак, зовсім не означає, що викладена сентенція, — мультикультуралізм, — має однозначний і незаперечний вигляд. Її метаморфози розглянемо далі.

Передусім потрібно мати на увазі те, що здобувши до кінця ХХ ст. величезні досягнення в науці, техніці, технологіях, отримавши принципово нові засоби інформації тощо, з'явилися також і принципово інші за своїм характером і особливостями суспільства. Найрозвиненіші з них нині характеризують як постіндустріальні або інформаційні. Це, як правило, також, віртуальні суспільства з новими формами навчання, виховання громадян, мислення і передачі інформації. У таких суспільствах домінують дві взаємозалежні проблеми. Перша: чи зуміє нове покоління сприйняти, зберегти і передати наступному всі цінності, напрацьовані прийдешніми поколіннями, в усій їх множині. І друга: чи спроможні нові сучасні покоління, особливо молоді, об'єктивно сприймати інші культури, співпрацювати з ними, налагоджуючи конструктивний діалог.

Для більш глибокого і предметного розуміння суті, особливостей процесів, пов'язаних саме з мультикультуралізмом, відзначимо найвиразніші особливості суспільного розвитку в ХХІ ст.

Онтологія сучасного світу не лише протирічлива, а й доволі вражаюча своєю незреалізованістю і майже однозначністю.

Перше. Жодний тип, вид, форма державності за всього поступального розвитку людства так і не спромігся позбавити людство від таких величезних, світового прояву проблем, як тероризм, наркоманія, СНІД, корупція, війни тощо.

Друге. Жодна політична ідеологема, за всіх її позитивах, не змогла сформувати суспільство бодай з мінімальними проявами зазначених вище проблем.

Третє. Жодна з релігій, навіть світового поширення, так і не спромоглися добитися, аби декларовані нею цінності і норми значною мірою дотримувалися би людьми.

Четверте. Не спрацювали численні міфологеми соціалістів-утопістів, проповідників ідей соціалізму, комунізму і т. ін. щодо можливостей створити певні “ідеальні” суспільства рівності, братерства, щастя і т. п.

Як стверджують багато фахівців різних галузей знань, у ХХІ ст. глобальні проблеми людства виявляють себе найгостріше і фак-

тично матиме завершення епоха “Великого модерну”. Більше того, значна кількість цивілізацій, особливо західних, нині переживають глибоку кризу, й особливо у культурно-моральній сфері, орієнтуючись не на духовне вдосконалення, а на споживацькі, матеріальні цінності.

Між тим, чимало вчених, політиків, громадських діячів акцентують увагу на такому:

а) примат матеріальних цінностей надто дорого обійдеться людству найближчим часом. Так, відомий американський учений і державний чиновник С. Хантінгтон вважає, що основу людського розвитку в подальшому становитимуть не стільки економічні, технічні та інші протиріччя, скільки культурно-релігійні протиріччя [22, 173];

б) сучасний світ єдиний і взаємозалежний, і водночас він надзвичайно багатоманітний за своїми національними, культурно-релігійними і цивілізаційними формами, станом і рівнем розвитку окремих соціумів, країн, регіонів тощо. Тобто нині формується багатополарний світ, який ставить під сумнів, чи зможуть США, або інші супердержави, у майбутньому зберегти свої домінуючі лідерські позиції.

Величезна диференціація держав, пов'язана з розпадом супердержав і появою нових державних утворень, все гостріше ставить питання такого характеру: “Якою буде доля нових національних держав?”, “Як узгодиться економічне господарювання молодих національних держав з глобальною економікою?”, “Якою буде доля національних культури, традицій у контексті глобалізаційного світу?” та ін.

Сучасному світові, практично на всіх континентах, характерна серйозна переоцінка цінностей, піддання таких цінностей сумніву, критиці. “В умовах глобалізації, — зазначає азербайджанський психолог Бахтияр Алієв, — сучасне суспільство характеризується порушенням зв'язків між поколіннями, що веде до втрати універсальних норм і цінностей, закріплених у звичаях і традиціях. З часом це призведе до відчуження між поколіннями” [14, 282].

Однією з характерних ознак сучасних суспільств є наявність у них відчутних інформаційних революцій, які дають можливість не інакше як “перекодувати” свідомість достатньо великої кількості людей. Як правило, все “крутиться” навколо історичної пам'яті, традицій, культури окремих народів. При цьому важливо пам'ятати, що людина завжди живе в трьох вимірах світу. Перший — реальний, існуючий, яким вона далеко не завжди задоволена. Другий — інформаційний, тобто той, який вона бачить, відчуває на основі інформації, якою володіє. І третій — символічний, той, яким вона його собі уявляє. Тобто міфологічний світ.

Потреба в ХХІ ст. зміцнювати саме міжкультурні зв'язки різних народів пов'язана із всезростаючою міжкультурною дифузією, з небаченим раніше взаємопроникненням культур. До цього додалася і величезна міграція народів, що часто є причиною принципового зіткнення культур. У зв'язку з вищевикладеним, все більшого розвитку стала набувати віртуальна освіта. В сумі усе це формує принципово інший соціокультурний простір, жити в якому відокремлено, ізолювано абсолютно неможливо. Отже, глобалізація економіки, інформації певним чином, як об'єктивний процес, є зрозумілою, а от глобалізовану культуру уявити не просто, надто важко, а інколи й неможливо. Адже насамперед це пов'язано зі свідомістю людей, з їх ціннісними особливостями, які, власне, і спричиняють величезну диференціацію людей.

Світові глобалізаційні процеси істотно порушили питання про те, чи зможуть вижити, вистояти традиційні, віками сформовані культури під натиском не лише інших, а й масової культури, чи збережуть вони свою індивідуальність і неповторність, чи матимуть відповідний соціальний статус.

Чимало країн світу достатньо вдало здійснюють політику багатокультурності: Канада, Іспанія, США та ін. Так, у Канаді в 1988 р. було прийнято спеціальний Закон “Про багатокультурність”, згідно з яким майбутнє Канади пов'язується із заохоченням усебічної і рівноправної участі громадян усіх національностей до розбудови державності. Щодо

України, то в Конституції (1996 р.) зазначається, що “держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також збереженню й розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності усіх корінних народів і національних меншин” [1, *ст. 11*]. Додаймо й те, що, відповідно до ст. 12 Конституції України, українська держава взяла на себе відповідні зобов’язання щодо турботи про задоволення національно-культурних, мовних потреб українців, які проживають за межами України.

З мультикультуралізмом, фактично надто близько, вживають термін “культурний плюралізм” (лат. *pluralis* — множинний), маючи на увазі вияв та вільний розвиток і співіснування в суспільствах різних культурних масивів, ідей, цінностей, норм, етичних уподобань, які відображають багаторівневу етносоціальну структуру певного суспільства. Йдеться про наявність у кожному суспільстві так званих малих культур, які мають право на своє збереження й розвиток.

Будь-які кризи, конфлікти, насамперед соціально-економічного, політичного характеру, мають, як правило, внутрішні і зовнішні причини, але найпомітніше і найсерйозніше на них впливає культура міжнаціональних або етнонаціональних відносин [10]. У ХХІ ст. це яскраво продемонстрували конфлікти в Югославії, на Кавказі, в багатьох країнах Азії, Африки та на інших континентах. У чому їх основна суть? Це протиріччя, зіткнення народів, націй, меншин, в основі яких існує проблема мультикультуралізму. Вона пов’язана зі ставленням людей до інших (гетерогенних) основ культури та, власне, до інших культур. Так, за даними ООН, на сьогодні близько мільярда людей на Землі належать до групи, яка в тій чи іншій формі стає жертвою за етнічною, расовою, релігійною, або ширше — за “культурною” ознакою.

Проблема мультикультуралізму — багатоаспектна, актуальна, така, що привертає увагу багатьох зарубіжних учених: І. Алієв [2], І. Мамедзе [10], Н. Лебедева [12], В. Малахов [13], Л. Назимова [15], Ф. Фукуяма [21], С. Хантингтон [22], Ю. Хабермас [23]; та віт-

чизняних українських дослідників: О. Антонюк [3], Т. Грушевська [7], С. Дорожкіна [9], В. Котигоренко [11], С. Суржан [18] та ін.

Сам термін “мультикультуралізм” з’явився у науковому обігу в кінці 1980-х років і був пов’язаний з поважливим ставленням більшості населення до національних меншин, з проблемою ідентичності, багатокультурності.

Більшість суспільств у світі є багатонаціональними, мультикультурними. “Мультикультуралізм означає співіснування в єдиному політичному суспільстві кількох помітних культурних груп, які бажають, і, в принципі, здатні відтворювати свою специфічну ідентичність” [9, 97]. Хоча це дещо й описове, однак достатньо точне визначення поняття “мультикультуралізм”.

Р. де Кодіак [16] виокремлює в практиці мультикультуралізму три основні “ідентифікаційні” хвилі. Перша — “етнічне відродження” — кінець 1950-х років та кінець 1970-х років. Йдеться про Канаду (Квебек), США (рух індіанців, афроамериканців, латинос та ін.). Друга хвиля пов’язана з рухом емігрантського населення. Її назвали “ідентифікаційною хвилею”. Особливо помітною ця хвиля була у 1980-ті роки. Третя “хвиля” мала місце у 1990-х — 2000-х роках і пов’язана вона була з початком боротьби за права меншин в умовах поглиблення глобалізаційних процесів. Ця хвиля, власне, і сьогодні, хоча і в дещо інших умовах, продовжується.

Нині проблеми мультикультуралізму набули особливого значення. З одного боку, становлення поліетнічних суспільств — величезне досягнення суспільного, людського розвитку, а з другого, поява мультикультуралізму все більше потребує пошуку всього того, що, за умов диференціацій, різноманіття, потребує єдності, співжиття, плодотворних контактів. А найперше, хоча б поваги, терпимості, відсутності позиції зверхності.

“Парадигма мультикультуралізму, — доречно зазначає А. Мінзель, — означає теорію, політику і практику неконфліктного існування в одному соціальному просторі численних різноманітних культурних співтовариств. Як справедливо підкреслює відомий український історик А. І. Кудряченко, — “постає

питання про напрацювання прийомів, спрможних вирішити проблему міжкультурної, міжнаціональної взаємодії без силових дій і економічних санкцій. Таким підходом на сьогоднішній день бачиться принцип толерантності, основні положення якого були декларовані в спеціальній Декларації ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року” [14, 421].

Для багатьох країн, у тому числі і сучасної України, на сьогодні надто актуалізується проблематика і практика не лише національної, а й громадянської ідентичності. Останнє стосується двоєдиного процесу: а) формування громадянської (політичної нації); б) посилення ідентичності української титульної нації. Це складні, неоднозначні процеси, які потребують великої виваженості, толерантності, але, головне, — чіткої державної політики.

Людству, врешті, суттєво загрожує розмежування, а то й конфлікт між поколіннями. Останній поглиблюється завдяки принципово різним умовам життя. Навчитися жити разом, спільно вирішувати загальні глобальні потреби і проблеми людства — ось реальне і найважливіше завдання людства на початку XXI ст. Іншими словами, сучасному світові вкрай необхідне міждисциплінарне співробітництво насамперед інтелектуальної еліти з тим, аби віднайти шляхи консолідації суспільств, соціальних груп у них. Тут очікується принципово інша співпраця фундаментальних і прикладних наук у пошуку шляхів забезпечення соціального консенсусу. Особливо великі завдання у цьому плані постають перед соціальними науками. Зокрема, соціальні науки мають відповісти, що таке національна ідентичність, куди ми рухаємося у пошуках міжнаціонального діалогу. Адже кажуть: коли люди навчаються будувати мости, вони перестануть будувати паркани, які відгороджують їх від інших людей, націй, народів.

Крім тотальних інтеграцій і глобалізації, світу притаманні і диференціації. З багатьох диференціацій, характерних сучасним країнам і народам, маємо виокремити три найістотніших: економічна, політична, духовна. Перша — економічна. Вона є найвражаю-

чою завдяки тому, що обумовлює соціально-економічне життя людини, базисні основи такого життя. При цьому парадоксальний вигляд має той факт, що більшість найрозвиненіших країн світу фактично не мають основного і найпершого багатства — природних ресурсів. Вони просто нещадно експлуатують ті невеликі і слабкі держави, які такі ресурси мають, але через різні причини й обставини не можуть ними розпоряджатися. Природні, земні ресурси — це основна засада розвитку і прогресу. Ці ресурси нагромаджувалися мільйонами років (вугілля, руда, нафта, газ тощо), і важко навіть прогнозувати, що станеться зі світом, коли ця природна енергія вичерпається.

Політична диференціація пов’язана з ідеями, ідеологіями, політичними режимами і характерна багато в чому тим, що такі ідеї та ідеології здебільшого не є предметом свідомого самостійного вибору людини, народу, але нав’язуються їм. У політичному плані мультикультуралізм пов’язаний з демократизмом, а демократизм, у свою чергу, з однією із найважливіших суспільно-політичних проблем — проблемою взаємин меншості і більшості. Ми є свідками того, як висловлювався колишній президент Хорватії С. Месіч: “Коли, всупереч твердженню про зворотне, права меншості ставляться під сумнів, а поняття гуманітарності все частіше й цинічніше використовуються на зразок маски, за якою ховається політика у найгрубішій формі — це політика вторгнення у внутрішні справи інших” [14, 23].

Найглибшою, однак, була і залишається духовна диференціація людей і народів. Ми всі на цій Землі ідентичні тільки як люди — і не більше. В усьому іншому ми неповторні. І якщо нині нас щось має хвилювати, то це зовсім не дефіцит речей, або чогось іншого, матеріального, а дефіцит цінностей, солідарності, співчуття один до одного, толерантності.

Сповна ідентичною людиною є в перші хвилини свого народження. Вона ідентифікована як людина. Далі, починаючи від впливу матері (харчування, догляд тощо), сім’ї, оточення та ін. — усе це, у тому числі суспільство, світ, формують окрему ідентичність,

але не уніфікують людину. Будь-які спроби створити щось подібне до феномену “радянська людина”, “людина світу” та ін., як відомо, були зречені, крім суспільного, соціального дискомфорту вони нічого не дали. Людей окремого етносу до того ж об’єднують не лише мова, культура, звичаї, традиції, а й історія, досвід співжиття. Незалежно від того, де вони є, хто вони є і чим займаються, людей об’єднує право на життя, на можливість мати свою думку, погляди, позицію. А роз’єднує — диктат власної виокремленості, винятковості, точки зору, життєвої позиції. Справді, світова практика наочно підкреслює, що мультикультуралізм — це не просто основа загальносвітового, національного розвитку. Це варто усвідомити, зокрема, і в Україні тим силам, які виразно претендують на винятковість їх політичної, життєвої точки зору і позиції. У недалекому минулому ми мали достатньо зразків того, до чого призводить така політика і практика винятковості. Доречно згадати, наприклад, теорію і практику боротьби за винятковість, чистоту арійської крові і раси, або інші приклади того, за що заплатили життям мільйони людей.

З кінця XX ст. світ наповнила небаченого розмаху і розвитку культурно-духовна дифузія, як механізм і форма взаємин, взаємопроникнення, діалог культур. Такий процес має три найпоширеніші варіанти: а) традиційний процес (звернення до культурної, духовної спадщини, її переоцінка і використання в нових умовах); б) інноваційний процес (коли йдеться про щось нове у правилах життя, поведінки, діяльності тощо); в) процес запозичення певних (часто чужих) норм, зразків, форм і т. п. Неважко помітити, що в XXI ст. в переважній більшості суспільств, особливо слаборозвинених, домінує саме процес запозичення чужого: наприклад, масове мистецтво, культура вестерну тощо.

Міжнаціональному, міждержавному спілкуванню в сучасному світі істотно заважає поглиблена ціннісна цивілізаційна криза. Навіть базові цінності, такі як життя, здоров’я, сім’я, безпека життєдіяльності та ін., на сьогодні мають не лише різне забезпечення, а й різне звичайне розуміння, пояснення як

загальнолюдські сентенції. Люди загалом народжуються поза проблемами і конфліктами, народжуються для щасливого життя. Це вже потім вони стикаються з багатьма перепонами і проблемами, найголовнішими з-поміж яких у сучасному житті є загрози життю, геноцид, тероризм, нерегульована міграція та ін.

У процесі мультикультуралізму істотне значення має проблема національно-державної ідентичності людей, громадян. Тут найважливішим компонентом є патріотичність, яка, у свою чергу, вивіряється почуттям національної гордості. Загалом для великої кількості українців таке почуття є притаманним. Так, серед опитаних молодих людей 50,4 % зазначили, що вони пишаються тим, що є українцями. Проте стурбованість викликає, зокрема, те, що майже кожен третій з опитаних не зміг визначитися з цього питання [19, 384].

У багатокультурному, багатонаціональному суспільстві одним з найважливіших цементуючих факторів виступає державна ідеологія. Не ідеологія в цілому, але саме державна ідеологія. Тут маємо брати за аргумент насамперед те, що безідеологічних суспільств загалом немає і бути не може (О. Лемберг, Р. Мекрайдіс, В. Лісовий, Ф. Рудич та ін.). Крім того, абсолютно немає підстав ототожнювати ідеологію в цілому (демократію, лібералізм, марксизм тощо) з державною ідеологією. Можна певною мірою погодитися з окремими українськими дослідниками, зокрема І. Белебехою, в тому, що така ідеологія має бути національною ідеологією, тобто тією, яку “сповідує” більшість народу у певній країні [4, 64]. Інший український дослідник В. Сабадуха вважає, що “відсутність державної ідеології — це духовна причина деградації України, а відтак її розробка постає як нагальна проблема конструктивного українотворення” [17, 21].

Між тим, навіть в Конституції України (1996 р.) у ст. 15 записано, що “жодна ідеологія не може визнаватися державною” [1, 79], що є великою помилкою, оскільки фактично маємо будувати безідейне, безідеологічне суспільство.

Хоча, у багатьох працях, у тому числі і вітчизняних українських вчених, підкреслюється необхідність мати таку ідеологію. Зокрема, Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко в колективній монографії “Культура. Ідеологія. Особистість” розглядають таку ідеологію, як “духовну сутність держави”¹, вважаючи, що відсутність державної ідеології призвела в Україні до того, що еліта суспільства не здатна адекватно сприймати життя, а народ утратив ідеал².

Більше того, ідеологія має бути, на думку, зокрема І. Белебехи, центральним елементом української національної ідеї.

У центрі будь-якої ідеології є цінності, що проголошуються, беруться за основу в процесі розбудови і функціонування державності. Зрозуміло, що і в основі української державної ідеології мали б бути цінності, пов’язані з тим, якою ми бачимо, хочемо мати Українську державу. Це — стратегія державотворчого процесу. Її мали б дотримуватися усі громадяни суверенної держави, що водночас не обмежує їх у праві і свободі міркувати і навіть сперечатися в тому, як таку державу практично вибудовувати.

Мультикультуралізм головним чином пов’язаний з психологічним сприйняттям (або не сприйняттям) одного народу іншим. У кожній культурі є власні стереотипи, які люди намагаються перенести на інші народи. “Поверхня землі, — зазначає Н. Лебедєва, — бачиться кожною особистістю винятково крізь призму власної культури” [12, 211].

Наслідком міжетнічних контактів на груповому рівні можуть бути чотири максимально загальних і взаємовиключних категорії: геноцид, асиміляція, сегрегація та інтеграція. Найдоцільнішим з них є інтеграція. Це такий принцип спільності, коли різні групи в суспільстві співмешкають, взаємодіють як єдине суспільство, зберігаючи і розвиваючи свої особливості, відмінності. У цьому контексті часто вживають термін “політична нація”, хоча він і не дуже вдалий та зрозумілий.

Основою міжкультурної інтеграції є міжкультурна толерантність, терпимість і повага. Висхідною ж основою для такого феномену людських відносин є відповідна державна політика. Тобто для того щоб ідеологема мультикультуралізму, як ідеологія, теорія і практика співжиття багатьох націй і народностей, була успішною, маємо виходити з кількох основних пріоритетів: а) держава і державність; б) єдність (навіть у федерації) території; в) наявність державної мови (при вільному функціонуванні інших мов); г) наявність певних цінностей і традицій, які є суттєвими для всіх громадян.

У контексті мультикультуралізму загалом найпомітніше виділяються три основних проблеми людського буття, які, хоча й мають багато специфічного, відмінного, все ж достатньо спільні. Перша — закладення і подальша розбудова державності. На пострадянському, “постсоціалістичному” просторі для держав, які, подібно Україні, не так давно з’явилися на карті Землі, ця проблема є найскладнішою, найгострішою. Друга — доля найсерйозніших трансформаційних процесів у сфері економіки, політики, суспільного життя. Економічні трансформації (реформи) тут мають визначальне значення. Врешті, третє — проблеми духовного суспільного розвитку.

Можна вести мову про специфіку цих процесів, притаманну Україні, як і будь-якій іншій країні. Разом з тим зауваженням загального характеру є таке: нам потрібно вирішальним чином покладатися у своєму соціально-економічному пошуку в першу чергу (а може, й винятково) на власні внутрішні ресурси, а не очікувати допомоги зовні. За найменшу допомогу зовні рано чи пізно доводиться розраховуватися, оскільки безкоштовно в сучасному світі ніхто нікому і нічого майже не дає. Довір’я, відкритість, до якої часто апелюють політики, громадські діячі в процесі міждержавного спілкування, найчастіше виступає як специфічний політичний прийом. Тобто вони були і залишаються політичними категоріями і не більше.

Максимально чітко усвідомити світ, самого себе, своє призначення у житті можна насамперед на базі знань, за рахунок знань.

¹ Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість. — С. 355.

² Там само. — С. 358.

Знань, а не просто інформації, оскільки це близькі, але принципово різні феномени. Знання стимулюють і забезпечують максимально об'єктивну оцінку будь-чого і будь-кого, прийняття об'єктивно обумовлених рішень. Інформація — це всього-на-всього, або головним чином інструмент пізнання, в тому числі і наукового знання. Отже, маємо будувати суспільство знань, глибоко усвідомлюючи, що без теоретичних знань, без фундаментальних наук сучасний суспільний розвиток принципово неможливий.

У контексті посиленого мультикультуралізму, суспільної, соціальної та інших диференціацій Україна передусім має визначити своє місце в міжнародному співтоваристві відповідно до свого стану, ситуації, географічного положення, мети розвитку, потенціалу. Йдеться про геополітику (куди і з ким?) Якщо ж вести мову про внутрішні проблеми такого мультикультуралізму, то його головним чином гальмує нерівний розподіл влади, багатства, талантів і можливостей. Цей нерівний розподіл, врешті, ніколи не дасть справжнього демократичного влаштування життя, реалізації демократичних процесів, які є вкрай бажаними й очікуваними всім українським загалом.

В сучасній Україні проживає майже 130 національностей і народностей, кожна з яких має власні культуру, мову, традиції, історію. У листопаді 1991 р. було прийнято Декларацію прав національностей України, згідно з якою має бути забезпечена рівність усіх національностей у політичній, економічній, культурній та інших сферах життя і діяльності. У 1989 р. було прийнято Закон України "Про мови в Українській СРР", інші нормативні акти, які разом з Конституцією України мають гарантувати справжній розвиток мультикультуралізму як об'єктивної умови функціонування українського соціуму.

Література

1. Конституція України. Науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. [Текст] — Х.: Право; К.: Ін Юре, 2003. — 808 с.
2. Алиев И. Доклад на Всемирном форуме по культурному диалогу. 7–9 апреля 2011. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ru.president.az/articles/1845>
3. Антонюк О. Историчні основи етнополітики України / Людина і політика [Текст]. — 2003. — № 2. — С. 25–31.
4. Белебега І. О. Світоглядні перлини Української Національної Ідеї [Текст] / І. О. Белебега. — Х.: ФОП Здоровий Я. А., 2010. — 152 с.
5. Библияр В. С. Диалог культур (философия, психология, педагогика). Управление школой. Антология развивающегося управления [Текст] / В. С. Библияр. — 1997. — № 12. — С. 1–3.
6. Волков Ю. Г., Поликарпов В. С. Человек: Энциклопедический словарь [Текст] / Ю. Г. Волков, В. С. Поликарпов. — М.: Гардарики, 1999. — 520 с.
7. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Культура взаимопонимания и взаимопонимание культур [Текст] / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. — М.: Основа, 2004. — 352 с.
8. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли [Текст] / Л. Н. Гумилев. — Л.: Генезис, 1979. — 511 с.
9. Дрожжина С. Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти [Текст] // Політ. менеджмент. — 2008. — № 3 (30). — С. 96–106.
10. Мамедзаде И. Мультикультурализм как философская проблема и идеологема [Текст] // Материалы Бакинского междунар. гуманит. форума, 4–5 окт. 2012. — 322 с.
11. Котигоренко В. Тенденції в етнічній та етномовній динаміці населення України у 1959–2001 рр. (за матеріалами переписів) // Людина і політика [Текст]. — 2003. — № 2. — С. 12–24.
12. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию: Учеб. пособие [Текст] / Н. М. Лебедева. — М.: Ключ – С, 1999. — 224 с.
13. Малахов В. Культурный плюрализм versus мультикультурализм. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.management.edu.ru>.
14. Материалы Бакинского международного гуманитарного форума [Текст]. — 4–5 октября 2012 года. — 684 с.
15. Назимова Л. Р. Идеология и политика мультикультурализма: потенциал, особенности, значение для России. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.kazantfed.ru.
16. Ронал де Коднак. Мультикультурализм. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.immigranty.gxd.
17. Сабадуха В. Персоналізм як українська державна ідеологія [Текст] / В. Сабадуха // Психологія і суспільство. — № 1 (51), 2013. — С. 21–30.

18. Саржан С. Н. Національні меншини в суспільно-політичному житті України [Текст] / Вісник ДопДУЕТ. — Сер. Гуманіт. науки. — 2001. — № 3. — С. 86–92.
19. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги [Текст]. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2010. — 492 с.
20. Ушакова И. А. Глобализация и мультикультурализм: пути развития [Текст] // Вестник Новгород. гос. ун-та. — № 27. — 2004. — С. 32–41.
21. Фукуяма Ф. Идентичность и миграция. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.n-europe.eu.
22. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности [Текст] / С. Хантингтон. — М. ООО "Издат. АСТ": ООО "Транзиткнига", 2004. — 635 с.
23. Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства. Нации и национализм [Текст] / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хорх и др. — М.: Праксис, 2002. — 481 с.
24. Mintzel A. Multikulturelle Gesellschaften in Europa and Nordamerika — Konzepte, Analysen, Streitfragen, Betunde. — Passau, 1997.
25. Preston P. W. Political. Kultural Identity. Citizens and Nations in a Clobal Era. — London, 1997.

Багатоманіття розвитку людства пов'язане з багатьма аспектами, серед яких чи не найскладнішим є етнічне, культурно-духовне багатоманіття. Світ диференціюється і водночас намагається згуртуватися, особливо в межах окремих етносів, народів, країн. Це складні, багато в чому суперечливі, а нерідко і протирічливі процеси.

Многообразие развития человечества связано со многими аспектами, среди которых наиболее сложным, скорее всего, является этническое, культурно-духовное многообразие. Мир дифференцируется и одновременно пытается объединиться, особенно в пределах отдельных этносов, народов, стран. Это сложные, во многом спорные, а нередко и противоречивые процессы.

Diversity of human air is connected with many aspects, including whether the most complex ethnic, cultural and spiritual diversity. The world is differentiated and the some time trying to come together, especially within individual stages, notions, countries. These are complex, largely contradictory, but often contradictional process.

Надійшла 2 грудня 2013 р.

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЯК ЧИННИК ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 20–26

Проаналізовано історичну практику формування еліти в Україні та сучасний її стан. З огляду на існування залежності ефективності процесів становлення і зміцнення державності від якості власної національної еліти, досліджено роль політичної еліти в будівництві української держави та виклики часу.

Історичний досвід та сучасна практика свідчать, що відбутися як політична нація може лише соціально розвинений народ, який має власну провідну верству, життєздатну еліту. Про це в загостреній формі вусами одного зі своїх героїв говорив І. Франко: “Поки ви, русини, не маєте своїх дідичів і мільонерів, поти ви не є жаден народ, а тільки купа жебраків та невольників” [1, 369]. Без утвердження еліти, патріотичного смислового наповнення та спрямованості її діяльності не може бути повноцінним і буття нації.

Відсутність цього соціального прошарку вже не раз приводила Україну до втрати її незалежності, не заперечуючи при цьому і трагічного впливу зовнішніх чинників. Так, українська автономія у складі російської держави в другій половині XVII — початку XVIII ст. не втрималася і загинула через те, що не мала під собою достатньо надійного соціального ґрунту. Після національно-визвольних змагань 1648–1657 рр., коли було досягнуто певної самостійності, український народ в особі його провідної верстви — козацької шляхти — не зміг зміцнити цю самостійність, а навпаки — розгубив її протягом століття. З часом нова українська аристократія, що виникла з середовища, розворушеного Хмельниччиною, поспіль денационалізувалася, зрадила національні інтереси, дедалі більше відходила від ідеї

державності в бік чистої користі. “Боротьба за соціальні привілеї і за адміністративну автономію як засіб кращої охорони тих привілеїв — ось що було змістом панівної верстви в Україні, а не боротьба за автономію української нації”, — писав М. Шаповал [2, 24–25].

Такі українці байдуже, або навіть вороже, ставилися до української державницької ідеї, остання була на периферії їхніх політичних інтересів. Хоча були й такі, які не тільки не стали на шлях колабораціонізму — служби московській імперії (чи польській короні), а й кидали виклик імперії. Проте вони не могли утворити “критичної маси”, яка посприяла б творенню модерної нації. І наступні (після 1654 р.) десятиріччя “працювали” проти Української держави: відбувався поступовий процес утрати етнічних рис, процес ліквідації окремих, а згодом і цілих суспільних інституцій, у тому числі й державних.

Ситуація повторилася на початку XX ст.: Українська Народна Республіка зазнала поразки саме через те, що національна еліта — політична, економічна, військова, духовна — була занадто слабка і не зуміла опанувати суспільство соціально. Росія гнобила Україну не лише економічно, а й духовно. Вона зманювала, нищила національну еліту, добре усвідомлюючи, що без духовного осердя народ перетворюється у натовп, бездухов-

ну юрбу. Найбільшою трагедією українців Т. Шевченко вважав не економічне гноблення (то вже наслідок), а те, що живуть українці “на нашій — не своїй землі”, те, що довкола “байстрюки Єкатерини сараною сіли” [3, 273].

Саме безвольність і розгубленість тодішньої верстви, яка в екстремальних умовах не зуміла здійснити належний вплив на широкі народні маси, призвели до того, що останні виявилися дезорієнтованими, незмобілізованими, не здатними організовано виступити на захист свободи і незалежності. Більше того, в умовах загострення багатьох соціальних проблем, гальмування реформ, передусім земельної, політичної нестабільності зовнішнім силам не так важко було збудити проти української державності соціальні низи та люмпенізовані прошарки суспільства. Загалом, визвольні змагання 1917–1921 рр. ще раз підтвердили, що без соціальної бази у вигляді провідного соціального прошарку національна держава неможлива.

Надалі в Україні протягом кількох декад більшовицького тоталітарного режиму, коли система влади перетворилася на ірраціональну, по суті, знеособлену, денаціональну мегамашину, йде тотальне винищення українських, національно свідомих провідників: політиків, військових, адміністраторів, творчої інтелігенції, лікарів, учительства. А до подій, пов’язаних з голодомором 1932–1933 рр. як способом політичного винищення українства як нації, надто тісно підступають масові політичні репресії, ліквідація священників, кращих представників національної еліти. На тлі тотального відчуження від власності й влади під гаслами “знищення класів” (насамперед куркульства), “побудови безкласового суспільства” були репресовані ті верстви українського суспільства — заможні селяни, кооператори, підприємці, комерсанти, торговці та ін., які становили виробничий цвіт нації й у перспективі могли стати соціальною базою національного відродження, а сам український народ поступово перетворювався на етнографічну масу, частину “нової історичної спільності — радянського народу”.

Отже, практично вся історія України, і насамперед ХХ ст., супроводжувалася перманентним знищенням національної еліти як такої. Відтак упродовж століть чужі еліти нав’язували Україні, її регіонам різні принципи і засади організації життя, культуру і традиції. Тому не випадково у фазу новітньої незалежності ми увійшли з різними цілями й поглядами, національним і соціальним складом, рівнем національної свідомості, національно-історичної ідентичності, які сформувалися на підставі регіональних, культурних, ідеологічних, конфесійних та мовних ліній поділу. Така “спадщина” несе в собі потенційну загрозу процесам націє- і державотворення, містить значний потенціал соціальних конфліктів та напруженості, істотно перешкоджає консолідації українського суспільства.

У державі з багатовіковою традицією національна еліта — це прошарок суспільства з відповідними традиціями, навичками, навіть, секретами, які, як мудрість, передаються від покоління до покоління. Національна еліта за визначенням є берегинею історичних та духовних цінностей своєї держави. Історична трагедія українців полягає в тому, що постійно обривається зв’язок елітних поколінь, втрачається традиція жертвового служіння своєму народові, високі поняття честі, моральності, патріотизму.

Хоча в літературі не існує однозначного тлумачення поняття “політична еліта”, цей термін застосовують, як правило, до людей, які оволоділи найбільшою кількістю певних позитивних якостей, цінностей і пріоритетів (влада, освіта, багатство, культура, компетентність, сила волі тощо), займають панівні або найвпливовіші позиції в суспільній ієрархії, безпосередньо й систематично беруть участь в ухваленні рішень, пов’язаних із використанням державної влади або впливом на неї [4, 182].

Згідно із західною традицією до політичної еліти відносять парламентаріїв, керівництво виконавчої влади, керівників політичних партій і суспільно-політичних рухів, громадських організацій, а також впливових представників неполітичних еліт (бізнес,

культура, церква, освіта). В Україні нерідко елітою називають політиків, бізнесменів, чиновників, хоча ці групи людей не мають жодного стосунку до еліти як такої, спотворюючи тим самим автентичне значення цього поняття.

Проблеми формування національної еліти, становлення провідної верстви нині так само животрепетні, як і в минулі часи. Незалежна Україна постала 1991 р. здебільшого як наслідок політичного компромісу та ситуаційної взаємодії між прагматичною, “самостійницькою” частиною місцевої комуністичної номенклатури (“територіальною елітою”) та націонал-демократичною опозицією (“національною елітою”). Політична коаліція згаданих сил ніколи не була формально інституціалізована, проте неформальна співпраця територіальних та національних еліт тривала доти, доки вони потребували одна одну для здобуття незалежності. В українській державі репрезентанти владних структур побачили як ймовірний порятунок від російських катаклізмів, так й одержали соціальні позиції, про які не могли й мріяти за радянських часів.

Однак, доволі швидко стало зрозуміло, що територіальні еліти (номенклатура, що переродилася в олігархію) абсолютно не зацікавлені в демократизації та європеїзації країни, оскільки це означало б “розпрозорення” політики та економіки, а отже, й позбавляло б їх звичного середовища та поза правових засобів домінування. Але так само не зацікавлені вони були й у відкритому поверненні до авторитаризму, оскільки це ставило б під загрозу їхні стосунки із Заходом, відтак, і їхні новонабуті життєві інтереси; з подібних причин недоречно було б вступати й у пряму конфронтацію з націонал-демократичними силами всередині країни. Тому й було вироблено доволі суперечливу, двозначну політику — і міжнародну, і внутрішню [5, 20].

Стратегія державотворення, яка була запропонована почасти національно-державницьким табором, значною мірою прийнята сучасною владною елітою у власній інтерпретації. Скориставшись сприятливою ситуацією, корумпована українська бюрократія,

її вища й середня ланки, де-юре закріпила за собою значну частину державної власності, залишаючи більшість народу найманими працівниками. Розбудова державності звелась не до розв’язання нагальних соціально-економічних, культурно-просвітницьких проблем, а до розбухання бюрократичного державного апарату, який до того ж звільнив сам себе від будь-якої відповідальності за стан справ у суспільстві. Вітчизняному елітотворенню як на державному, так і місцевому рівнях притаманні корпоративізм і патримоніальні зв’язки, складна мережа клієнтських відносин.

Загалом для нинішньої керівної еліти притаманний значний консерватизм, істотний присмак так званої совковості, брак адекватних вимогам часу професійності й компетентності, національної свідомості та патріотизму, що значно зменшує її потенціал у процесах націє- та державотворення. Правлячі еліти не виконують функцію інтегратора суспільства. Замість ефективного управління країною, захисту національних інтересів, прав і свобод українців, ми отримали менеджмент корпорацій, що змагаються між собою.

Безпорадність соціально-економічної політики, “позірний патріотизм” правлячого класу, сумнівна якість політичних менеджерів зробили країну такою слабкою, що вона змушена йти на небезпечні поступки у відносинах з іншими державами. Реально українська зовнішня й внутрішня політика давно вже похідна від політики інших держав, насамперед Росії, ЄС і США. Реальною для України є й загроза опинитися на узбіччі світового розвитку.

Проблеми сучасної національної еліти значною мірою пов’язані з її рустикальністю (від англ. *rustical* — сільський, народний), оскільки своїм корінням вона має переважно село, живе його традиціями. Звідси походить її специфічне бачення світу — обмежене в часі й просторі, нездатність вибудувати стратегію розвитку. Рустикальна еліта існує в межах аграрного циклу (сонячного року) та обмеженої кордонами території (міста, області, у кращому разі — країни). Тому й бю-

джет формується лише на рік (тоді як західне суспільство планує бюджет на п'ять і більше років, живе майбутнім), увесь світ сприймається статичним, а концепція розвитку країни в контексті глобального світу, що весь час змінюється, відсутня. За своїм світоглядом, ментальністю, типом мислення представники еліти репрезентують цінності індустріального, а то й агропромислового суспільства [6, 216–227].

Отже, за роки незалежності у нас не сформувалася власна “національна аристократія”, яка прагнула б стати провідником суспільної консолідації та духовного відродження України. Можна говорити не стільки про еліту, скільки про псевдоеліту, “квазіеліту” — явище, притаманне тоталітарним і неототалітарним політичним системам, яким властива воля до панування, лише незначною мірою підкріплена піклуванням про інтереси суспільства і майбутнє країни [4, 183]. Більше того, за роки незалежності українська еліта втратила дециду своїх чеснот порівняно з класичними взірцями. В особі всього українського політичного класу ми бачимо головну проблему країни — відсутність людей, здатних мислити масштабно, стратегічно, гідно захищати національні інтереси. Невідповідність наявних ресурсів і дій політичного класу породжує феномен “внутрішнього пожирання” України. Соціальна енергія українців спрямовується на все, що завгодно, але тільки не на творення. Українська політика давно вже не є боротьбою смислів, ідей і стратегій. Вона є конкуренцією імітацій, масок і ролей, які відпрацьовують усі її учасники. В Україні й досі немає національного проекту, який би “зшивав” країну. Правлячий політичний істеблішмент довів країну до такого стану, коли перед ним постало питання і про збереження своєї влади.

Якщо в демократичному суспільстві статус вищих верств суспільства визначається не стільки їхніми владними повноваженнями та власним капіталом, скільки якістю здобутої освіти, знаннями, аристократизмом та компетенцією, то українська політична еліта має іншу енергетику. Вона у своїй масі презентує, з одного боку, партійно-господарську

номенклатуру минулого, а з другого — нових господарських “баронів”, які утвердили себе на ґрунті суперечностей первісного нагромадження капіталу, його тінізації, зрощування з державною бюрократією. І перша, і друга частини політичної еліти поки що не змогли вирватися з лещат прокомуністичного світогляду, не відчувають ритму сучасних глобально-цивілізаційних перетворень, зупинилися у своєму духовному та загальноосвітньому зростанні, не прогресують, відчутно поступаються інтелектуальному потенціалові суспільства [7, 273–274].

Можна без перебільшення говорити і про національну зраду еліти, яка в українській державі не шанує державної мови, не дбає про українську культуру, національні інтереси. Значна частина цієї верстви — без любові до України та шаноби до могил своїх дідів-прадідів, без духовного коріння в українській землі, не пов'язує свого майбутнього з українською державою. Інтереси України, інтереси народу — останнє, що вони враховують у своїх схемах і розкладах. Незважаючи на певні ідеологічні й політичні розбіжності, представники правлячих еліт остаточно і, схоже, безповоротно сформувалися в окрему самовідновлювальну касту, яка контролює основні ресурси країни, виступає від імені народу, представляє в країні інтереси глобальних політичних та економічних інститутів і є відокремленою від всіх інших співвітчизників системою нездоланих переборок, фільтрів і перешкод.

Гострий дефіцит якості еліти дається взнаки не тільки всередині країни, а й у відносинах із зовнішнім цивілізованим світом. Вітчизняна еліта не знає, за якими правилами розвиваються “геополітичні ігри” і що варто в них відстоювати, як і які національні інтереси потрібно просувати. Тому вона й набирається сорому на різних сегментах зовнішньої політики, будь-то вступ до НАТО, підписання Угоди про асоціацію з ЄС, газові угоди з Росією, ринок зброї тощо. Українська еліта демонструє нездатність генерувати ідеї розвитку, відповідати на ризики і виклики, що постали перед Україною у XXI ст.

Глобалістські тенденції у світовій економіці, жорстка конкуренція на міждержавному рівні висувують перед нацією завдання, які в нинішньому аморфному стані українська держава та її політичний правлячий клас вирішити не в змозі, що призведе найближчим часом до глобального відставання. На тлі посилення сусідів Україна ризикує де-факто втратити суверенітет, залишившись виконувати функції транзитної території повітряного коридору. За таких умов при збереженні зовнішніх ознак державності правлячі еліти будуть виконувати лише функції місцевої адміністрації, а реальні владні функції остаточно перемістяться поза межі країни. На сьогодні ми вже спостерігаємо факти, коли українські політики апелюють до світової громадськості по допомогу у розв'язанні внутрішніх проблем.

Сучасне українське посткомуністичне, постгеноцидне суспільство однаково потребує як кваліфікованої політичної еліти, здатної насичувати владні структури, забезпечуючи розв'язання стратегічних завдань національного розвитку, так і справжньої, духовно зрілої інтелігенції. У будь-якому здоровому суспільстві інтелігенція є своєрідною зв'язкою між його прошарками, вона немов би цементує суспільство, надає почуття повноцінності, значущості, стабільності. Нація лише тоді здатна на самореалізацію, коли вона окрилена пасіонарною енергією. Зіштовхування інтелігенції на узбіччя, а надто — у глухий кут, обертається в сучасних умовах політичним безладдям, соціальним хаосом і тотальною деградацією, втратою соціальної раціональності. Брак потреби в інтелігенції розв'язує руки деструктивним силам.

Досвід низки країн Східної Європи засвідчує, що ефективність посткомуністичної реформації, цивілізаційного поступу країни напряму залежить від оновлення політичної еліти. За твердженням Г. Щокіна, “теперішній історичний момент у житті України є, напевно, найнижчою точкою вичерпуваного соціального циклу й характеризується найгострішими суперечностями, а деколи навіть асоціальною, часто криміналізованою

елітою. Застосовувані сьогодні до речі й не до речі авторитарні методи політичного управління треба скеровувати на недопущення, з одного боку, охлократії з її незмінною трансформацією в тиранію, а з другого, — на соціальне “витіснення” кримінально забарвленої олігархії з політичної авансцени і заміни її на духовно орієнтовану інтелігенцію. Саме такі умови можуть забезпечити поступовий прихід до соціального управління української меритократії, найпридатнішої з огляду на історичну перспективу” [8, 4].

Євроінтеграційна стратегія України, природне прагнення українців піднятися до західного рівня життя й добробуту, побудувати в себе Європу — це не лише відповідні принципи державотворення, економічної та соціальної політики, а й глибока європеїзація політичного класу, який має спрямовувати зазначені трансформації, визначати їх механізми, забезпечуючи втілення в життя. Однак найбільш гальмівною ланкою євроінтеграційного процесу є низька якість політичної еліти, її провінціалізм, нездатність і невміння об'єднатися заради національних інтересів країни, брак таких необхідних в умовах перехідного суспільства толерантності та конструктивізму. Це стосується, на жаль, практично всього політичного загалу. Потрібні лідери, які зможуть говорити з громадянами осмисленою мовою.

У духовно-світоглядному просторі української політичної еліти продовжують домінувати авторитарні преференції. Суть цієї ситуації не змінюється навіть тоді, коли публічно декларується прихильність до ліберально-демократичних цінностей. Насправді йдеться про суто ритуальну риторіку, приписану політичною доцільністю відповідним пріоритетам. Нинішня політична еліта (як і чинні можновладці) поки що не в змозі опанувати енергетику демократії, яка формується “знизу” — в надрах українського суспільства. У багатьох випадках демократія сприймається не як влада народу, а як “влада демократів”. Це переконливо доводять українські майдани. І це наша спільна трагедія.

Успішна реалізація політичною елітою функції суб'єкта суспільних трансформацій, якісних змін можлива лише за певних умов, а саме: а) наявності політичного плюралізму, вільної конкуренції потенційних еліт; б) забезпечення певної рівноваги, компромісу, балансу різних соціальних сил, тобто формування консенсусно-об'єднаного типу політичної еліти; в) максимальної відкритості еліт на всіх рівнях, постійне поповнення їх професійно підготовленими і функціонально здібними людьми; г) оновлення менталітету політичної еліти, усвідомлення того, що суспільні зміни потребують серйозного інформаційного супроводу, а також врахування думки народу, інституцій громадянського суспільства; г) наявність постійного демократичного контролю за діяльністю владних структур з боку громадськості, ЗМІ, політичних партій та організацій; д) згуртованості різних верств суспільства, гармонізації їхніх соціальних інтересів, досягнення співробітництва і тісної взаємодії всіх сил у суспільстві; е) чіткого дотримання законності, демократичних норм і процедур, необхідних і обов'язкових для нормального функціонування правової держави і громадянського суспільства.

Україна стоїть на порозі найважливіших системних реформ, провести які без внутрішньої консолідації і компромісів буде надзвичайно складно. Має розпочатися реальний процес елітаризації політичного правлячого класу через його оновлення, поповнення насамперед молоддю. Цей процес має розглядатися не лише як важливий атрибут державного будівництва, а й як основа політичної модернізації і тому потребує осмисленої загальнодержавної політики. Важливо забезпечити відкритість формування нової політичної еліти, упередити можливість її трансформації у "нову номенклатуру", подолати пріоритетність економізму над гуманітарним мисленням. Зрештою, українська політична еліта має стати складовою європейської ліберально-демократичної еліти, ідентифікувати себе з відповідними цінностями [7, 274].

Перша і визначальна необхідна зміна полягає в тому, щоб відтворити в Україні

національно-патріотичну еліту, яка б ставила на перший план саме ідею служіння своєму народові, оскільки нинішня українська "еліта" — економічна і політична — всі свої зусилля, кошти й думки спрямовує на тотальне присвоєння матеріальної власності, інформаційного простору, силових структур та інтегрування зі світовим капіталом.

Друга зміна зводиться до вироблення єдиної ідеології і мети політичного курсу, які об'єднують всі групи і верстви суспільства, класи та партії, що відображають їхні професійні, національні, територіальні інтереси, здатні відродити стимули до праці, спрямувати їх на створення громадянського суспільства, в якому діє система соціального діалогу. Підґрунтя такої ідеології мають становити: по-перше, філософія поєднання інтересів особистості, підприємства, регіону, держави, а не підпорядкування їх корпоративно-клановим інтересам, що стали монопольними; по-друге, узгодження принципів економічної ефективності та соціальної справедливості [7, 326–327].

Сучасна еліта має відповідати своєму призначенню, бути відповідальною за шлях на-ціонального державотворення та процес його реалізації. Еліті належить надзвичайно важлива роль у розв'язанні протиріччя між стихійною трансформацією попереднього етапу українського суспільства і необхідності свідомої його модернізації. Намагання стримувати чи консервувати нинішній стан речей — означає вести країну до занепаду задля егоїстичних інтересів правлячого класу.

Література

1. Франко І. Перехресні стежки / І. Франко // Збір. творів : У 50-ти т. — Т. 20. — К.: Наук. думка, 1979. — С. 173–463.
2. Шаповал М. Соціологія українського відродження / М. Шаповал. — К.: Україна, 1994. — 45 с.
3. Шевченко Т. "Стоїть в селі Суботіві..." // Кобзар / Т. Шевченко; Г. Ф. Семенюк (голова) та ін. — 3-тє вид., перероб. та допов. // Кобзар. — К.: Видав.-поліграф. центр "Київський ун-т", 2011. — С. 273–274.

4. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, Д. В. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

5. Рябчук М. "Четверта свобода": вільний рух людей між Україною та Європейським Союзом — проблеми і перспективи. — К.: Вид-во "К.І.С.", 2006. — 83 с.

6. Удовик С. Л. Особенности современной политико-экономической элиты Украины в контексте гло-

бализации // Социальная экономика. Науч. журн. Харьков. нац. ун-та. — № 1 (январь-март). — 2003. — С. 216–227.

7. Гальчинський А. С. Лібералізм: уроки для України: Наук.-поп. есе / А. С. Гальчинський. — К.: Либідь, 2011. — 288 с.

8. Щокін Г. Концепція соціального розвитку: висновки для України // Сільські вісті. — 2002. — 27 грудня. — С. 3–4.

Доведено необхідність оновлення і формування принципово нової еліти, нового політичного класу в Україні. Стан і перспективи цивілізаційного розвитку українського суспільства вимагають оновлення еліти, формування та приходу до державного управління національно свідомої еліти.

Доказана необходимость обновления и формирования принципиально новой элиты, нового политического класса в Украине. Состояние и перспективы цивилизационного развития украинского общества требуют обновления элиты, формирование и прихода к государственному управлению национально сознательной элиты.

Proved the necessity renewal and formation of a totally new elite, the new political class in Ukraine. Status and prospects of development of civilization Ukrainian society require updating elite formation and coming to governance nationally conscious elite.

Надійшла 23 січня 2014 р.

ЄВРАЗІЙСЬКИЙ СОЮЗ ЯК НЕОІМПЕРСЬКИЙ ПРОЕКТ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 27–33

Розглянуто неоімперський проект Євразійського союзу, виявлено основні гео економічні аспекти створення та функціонування Митного союзу, проаналізовано особливості євразійської інтеграційної політики Російської Федерації, Білорусі та Казахстану.

Уже на початок 2015 р. намічено створення Євразійського економічного союзу, який, на думку сучасного керівництва Російської Федерації, має стати основою майбутнього формування Євразійського союзу вже як багатогалузевого інтеграційного угруповання на кшталт Європейського союзу. Євразійський союз (ЄАС) має забезпечити реалізацію імперських геополітичних та гео економічних інтересів Російської Федерації на пострадянському просторі. Саме на реалізацію цього амбітного проекту великою мірою спрямована сучасна геостратегія Кремля. Загалом, на нашу думку, нинішня політична верхівка Російської Федерації здійснює імперську геополітику як усередині держави, так і на міжнародній арені.

Геополітику Російської Федерації на пострадянському просторі, зокрема націлену на утворення нових інтеграційних структур, вивчає досить широке коло російських вчених. Наприклад, можна виділити О. Г. Дугіна, С. В. Беспалова, Н. В. Калініну, Д. С. Попова, Ю. М. Солозובה, В. І. Якуніна та ін. Основні напрями політики Російської Федерації на пострадянському просторі досліджуються у працях таких українських вчених, як М. С. Дорошко, О. А. Ірхін, С. В. Юрченко, М. А. Шульга, Л. І. Коврик-Токар, О. І. Шаповалова, П. І. Пашковський, О. А. Волошин та ін.

Виявимо головні характеристики проекту створюваного Російською Федерацією Євразійського союзу, проаналізуємо основні напрями гео економічної політики Росії та інших потенційних країн-учасниць.

З початку 2000-х років простежується прагнення кремлівської верхівки побудувати на пострадянському просторі свою неоімперську геополітичну систему. За оцінкою відомого американського вченого М. Бейсінгера, на теренах пострадянського простору імперська спадщина залишила по собі дуже глибокий слід — у культурі, літературі, зовнішній та внутрішній політиці [1, 7].

Провідні держави сучасного світу прагнуть до неформального домінування на максімально широкому географічному просторі для того, щоб усіляко сприяти реалізації економічних інтересів своїх головних суб'єктів господарської діяльності (корпорацій), контролювати стратегічно важливі транспортні комунікації та найбагатші природні ресурси. Економічна могутність має забезпечувати визначальну роль новітніх імперій на теренах “своїх” регіонів, а також і в світовому економічному просторі.

У сучасному світі імперська геополітика провідних держав часто доволі успішно маскується під інтеграційні структури, формально побудовані на рівноправних засадах. У принципі активізація економічної ін-

теграції в межах окремих регіонів і субрегіонів світу відповідає національним інтересам країн-сусідів. У результаті, у світі формуються “великі економічні простори” на основі дедалі тіснішої взаємодії господарств країн певних регіонів. Співпраця між країнами має бути взаємовигідною, спільна політика на світових ринках товарів і послуг повинна забезпечувати економічне зростання і соціальне благополуччя в усіх країнах-учасниках. Проте найбільші вигоди здобувають провідні держави — “імперські центри”, які фактично ставлять під свій латентний контроль економіку менш потужних країн відповідного “великого економічного простору”.

Після розпаду СРСР на пострадянському просторі переважали відцентрові політичні та економічні процеси. З іншого боку, спільне історичне минуле, близькість менталітету більшої частини населення, тісна господарська взаємозалежність пострадянських країн та інші фактори стимулювали формування інтеграційних структур. Ще в 1994 р. президент Казахстану Н. Назарбаєв запропонував створити Євразійський союз. Проте економічна взаємодія в рамках СНД розвивалася досить повільно і супроводжувалася частими суперечками між країнами-учасниками.

У 2000 р. був підписаний Договір про заснування Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС) у складі Росії, Білорусі, Казахстану, Киргизії і Таджикистану, який набув чинності 30 травня 2001 р. Створення ЄврАзЕС мало на меті передусім формування повномасштабної зони вільної торгівлі, запровадження спільних митних тарифів та єдиної системи заходів нетарифного регулювання. У 2006 р. до ЄврАзЕС приєднався Узбекистан, який, проте, у 2008 р. призупинив своє членство. З 2006 р. у рамках ЄврАзЕС, попри численні проблеми, активізувалася діяльність щодо формування Митного союзу (МС) та Єдиного економічного простору (ЄЕП).

На початку липня 2010 р. розпочалося функціонування МС у складі Російської Федерації, Білорусі та Казахстану. Митний союз розпочав роботу офіційно в рамках ЄврАзЕС як базової економічної структу-

ри. У грудні 2010 р. під час саміту ЄврАзЕС було досягнуто попередньої політичної домовленості щодо майбутнього створення Євразійського економічного союзу на основі Єдиного економічного простору Росії, Білорусі та Казахстану.

Невдовзі, вже 18 листопада 2011 р. президенти Російської Федерації, Білорусі та Казахстану підписали Декларацію про Євразійську економічну інтеграцію. Тоді ж було ухвалено рішення щодо створення Євразійської економічної комісії (ЄЕК) як постійно діючого регулятивного органу Митного союзу, яка почала функціонувати з лютого 2012 р. ЄЕК призначена для забезпечення умов функціонування і розвитку МС та ЄЕП, а також — розробки заходів щодо подальшого розвитку інтеграції. У структурі Євразійської економічної комісії нині налічується 23 департаменти із 17 консультативними комітетами при них. Нині, попри формальне рівноправ'я сторін, ЄЕК, на нашу думку, фактично контролюється кремлівською верхівкою, провідником геополітики якої є Секретар ЄЕК В. Христенко. Очікується подальше ускладнення бюрократичної структури Комісії у зв'язку з тим, що з грудня 2012 р. проводиться реорганізація ЄврАзЕС, органи якого дедалі більшою мірою передають свої функції ЄЕК. У 2015 р. ЄврАзЕС взагалі планується розформувати, оскільки за умов успішного розвитку Євразійського економічного союзу вже не буде потреби в існуванні цієї організації.

Згідно з досягнутими домовленостями з 1 січня 2012 р. було розпочато функціонування Єдиного економічного простору Російської Федерації, Білорусі та Казахстану, на теренах якого має проводитися узгоджена грошово-кредитна, валютно-фінансова, торговельна, податкова та митна політика, яка в принципі повинна забезпечити вільний рух товарів, послуг, капіталів і трудових ресурсів. Тобто за взірць було взято в цілому успішний досвід Європейського економічного простору. Окремі інтеграційні механізми ЄЕП почали працювати з липня 2012 р. На перспективу передбачено створення умов для стабільного та ефективного розвитку еконо-

мік держав-учасниць та підвищення рівня життя населення.

Уже згаданою історичною Декларацією від 18 листопада 2011 р. було передбачено завершення до 1 січня 2015 р. кодифікацію міжнародних договорів, що становлять нормативно-правову базу Митного союзу і Єдиного економічного простору, а на цій основі сформувати Євразійський економічний союз [3]. Таким чином, МС є головною економічною складовою майбутнього ЄАС, і вступ до нього певної країни є, по суті, “сходінкою” до участі в наднаціональному гео-економічному об’єднанні. З поверненням у 2012 р. на вищу посаду в Кремлі В. В. Путіна діяльність органів влади РФ щодо утворення ЄАС значно активізувалася.

Нині триває діяльність щодо уніфікації договірно-правової бази МС та ЄЕП. Ведеться підготовка тексту Договору про Євразійський економічний союз, робота над яким має бути закінчена до 1 травня 2014 р. В ідеалі передбачено набуття названим вище Договором чинності з 1 січня 2015 р.

Існує точка зору, що створення Євразійського союзу диктується насамперед геополітичними цілями РФ, а вже потім її економічними інтересами [2, 153]. Однак, на нашу думку, не слід недооцінювати вплив на геополітику Росії економічних інтересів Кремля і пов’язаних із ним олігархічних бізнес-угруповань. Провідні російські ТНК зацікавлені у встановленні контролю над найбільш стратегічно важливими галузями економіки країн-партнерів, особливо відчутно це прагнення спостерігається в гео-економічній експансії до Білорусі. Можна припустити, що керівництво Росії у своїй геополітиці на теренах СНД може нині діяти не завжди економічно доцільно, маючи, проте, на меті стратегічні пріоритети. Сучасні економічні проблеми у розвитку МС можуть бути подолані, і встановлений де-факто контроль над державами-сателітами даватиме Кремлю можливість нав’язувати партнерам вигідну для нього економічну політику і забезпечувати надприбутки російських компаній.

Кремлівські структури проводять цілеспрямовану роботу щодо поступового роз-

ширення кола країн – учасниць Митного союзу. 19 жовтня 2011 р. було ухвалено рішення глав країн ЄврАзЕС щодо приєднання до Митного союзу Киргизії. На черзі можливе також залучення до цього інтеграційного об’єднання Таджикистану, який не має спільних кордонів з іншими країнами Митного союзу, але в разі вступу до останнього Киргизії вже може стати частиною спільного гео-економічного простору. У вересні 2013 р. керівництво Вірменії оголосило про свої наміри увійти до Митного союзу і взяти участь у формуванні Євразійського економічного союзу, тим самим фактично відмовившись від раніше проголошеного прагнення укласти Угоду з ЄС про асоціацію та зону вільної торгівлі. При цьому Вірменія не має спільних кордонів з іншими країнами МС.

Стимулом для приєднання нових членів до ЄЕС має стати економічна успішність цього геополітичного та гео-економічного проекту. Теоретики ЄАС прагнуть плідно використати досвід створення ЄС. У Європі розвиток Європейського об’єднання вугілля та сталі стимулював утворення Європейського економічного співтовариства (“Спільного ринку”), а успіхи останнього сприяли формуванню Європейського союзу. Очікується, що нині аморфна Євразійська парламентська асамблея у перспективі може перетворитися на Євразійський парламент (Парламент ЄАС) із функціями, подібними до тих, що виконує Європарламент. На віддалену перспективу планується створення й інших наднаціональних органів: Ради глав республік, Ради глав урядів, Ради міністрів закордонних справ, Міждержавного виконавчого комітету та ін.

Нині більшість країн СНД настільки тісно пов’язана в економічному відношенні з країнами нинішнього МС (особливо з Росією), що сам по собі доступ на ринок ЄЕП вже перетворюється на стимул для євразійської інтеграції. За оптимістичними сценаріями до 2025 р. на теренах пострадянського простору (за винятком Прибалтики) сформується Євразійський союз як єдина, економічно цілісна, впливова міжнародна структура, яка за обсягом ВВП перетвориться на четверту

економіку у світі [7]. При цьому вважається, що в більшості пострадянських країн немає альтернативи — вони геополітично та гео-економічно “приречені” приєднатися до цього інтеграційного проекту. Наприклад, щодо України прогнозується такий сценарій: за умов створення зони вільної торгівлі між нашою державою та ЄС на неї очікує стагнація ключових галузей економіки; у результаті країна або може розколотися на дві держави, або політична еліта поверне на “Схід”, і в 2017–2018 рр. Україна приєднається до Митного союзу, а її вступ до ЄАС відбудеться в 2019–2020 рр. [7].

Залучення України до складу Митного союзу надало б йому велику країну з вигідним географічним положенням і зі значним населенням і досі потужним економічним потенціалом. До того ж це засвідчило б про успішність геополітичного і цивілізаційного проекту “возз’єднання” східнослов’янських країн і народів. У відносинах з Україною Кремль робить наголос на тому, що лише приєднання до євразійської інтеграції може бути гарантією безконфліктного розвитку двосторонніх відносин — на Україну фактично здійснюється політичний тиск [9]. Отже, за російським сценарієм Україна має не дуже привабливу перспективу — перетворитися у “напівпериферію” в неоімперській геополітичній структурі, що створюється нинішнім керівництвом Кремля.

Задля реалізації своїх неоімперських геостратегічних цілей Російська Федерація намагається не допускати розвитку альтернативних шляхів інтеграції на пострадянському просторі. З цією метою на окремі країни СНД здійснюється політичний тиск, проти них організовуються торговельні війни. Спостерігається прагнення Росії розколоти новоутворені альтернативні угруповання, відштовхнути країни від неросійських геополітичних та гео-економічних проектів. Реалізація такої геостратегії Росії полегшується численними політичними та економічними проблемами пострадянських країн. Наприклад, у 2010 р. де-факто припинило функціонування таке угруповання, як Організація за демократію і економічний розвиток (ОДЕР – ГУАМ).

Попри активну пропаганду Російською Федерацією вигід Митного Союзу, такі пострадянські країни, як Грузія, Азербайджан, Туркменістан, Узбекистан, не виявляють прагнення приєднатися до євразійської економічної інтеграції, принаймні у запропонованому РФ форматі. А Молдова у 2013 р. остаточно обрала свій магістральний геополітичний та гео-економічний вектор, спрямований на євроінтеграцію.

У глобальному стратегічному розумінні керівництво Російської Федерації пропонує модель потужного наднаціонального об’єднання, спроможного перетворитися на один із “полюсів” сучасного світу і при цьому відігравати роль ефективної “зв’язки” між Європою і динамічним Азійсько-Тихоокеанським регіоном [4]. А на більш віддалену перспективу взагалі пропонується створити “гармонійне співтовариство економік від Лісабона до Владивостока” [5]. Таким чином, прогнозується, що успішний розвиток Євразійського союзу потенційно може привести до його рівноправних партнерських відносин з ЄС і утворення разом з останнім інтеграційного об’єднання з такою економічною потужністю, що зможе повноцінно змагатися з Китаєм — майбутнім світовим економічним лідером.

Подальше поглиблення євразійської економічної інтеграції має призвести до виникнення єдиної економічної системи із функціонуванням спільної валюти. Розвиток економічної інтеграції має стимулювати активізацію співробітництва в політичній, правовій, військовій, соціальній, культурній та інших сферах. Таким чином, передбачена трансформація Євразійського економічного союзу в наднаціональне імперське об’єднання — Євразійський союз, який на основі економічної інтеграції має увібрати в себе максимально багато інших сфер співпраці. Отже, вчергове відзначимо прагнення взяти за взірць геополітичну модель Європейського союзу.

Очікується також трансформація ОДКБ у зв’язку із набуттям ЄАС нових функцій, у тому числі у сфері спільної безпеки й оборони — створення “Єдиного оборонного простору”. Отже, Російська Федерація прагне до

створення достатньо потужної військово-політичної системи, яка в регіональному контексті має стати гарантом політичної гегемонії Росії на пострадянському просторі, а в глобальному — перетворитися на могутнього геостратегічного гравця у військово-політичній площині, поряд з НАТО (на чолі з США) і КНР.

Співробітництво в рамках МС має забезпечити реалізацію економічних інтересів країн-учасниць. Саме економічні вигоди від взаємної торгівлі товарами і послугами за єдиними митними правилами щодо третіх країн, спільного використання транспортної інфраструктури мають стати для всіх партнерів стимулами для подальшої інтеграції країн МС і створення ЄАС. При цьому необхідна широка народна підтримка євразійської інтеграції, що може бути лише за умов зростання добробуту якомога більшої частини населення країн-учасниць. Однак такого зростання соціального благополуччя в країнах МС поки що не відбувається.

Нині чітко спостерігається прагнення Білорусі максимально зберегти повноту свого суверенітету. Ця країна піддається особливо жорсткому геополітичному і геоekonomічному тиску з боку Російської Федерації. У відносинах між цими найважливішими партнерами періодично виникають торговельні конфлікти. Вже зараз боляче вдарили по дрібному білоруському бізнесу нові вимоги щодо відповідності продукції технічним регламентам, прийнятим МС, особливо стосовно продукції легкої промисловості. Велике занепокоєння у білоруській стороні викликає прагнення провідних російських ТНК встановити монопольний контроль над стратегічно важливими підприємствами країни (наприклад, скандальна історія, пов'язана з діяльністю “Уралкалію” щодо загарбання виробництва калійних добрив у Білорусі). Російська Федерація (кремлівська суперкорпорація “Газпром”) фактично контролює магістральну газотранспортну систему своєї “сусідки” (“Белтрансгаз”). А Білорусь нині перебуває у скрутному економічному становищі — у країні фінансова криза, пов'язана з необхідністю виплати боргів та процентів

за ними. За цих умов білоруська влада планує рефінансувати старі борги, залучаючи нові кредити під досить високі проценти. Білорусь прагне диверсифікувати свої зовнішньоекономічні відносини, навіть за умов напружених стосунків із багатьма західними країнами. Спостерігається посилення економічної співпраці з Китаєм, який є вагомим кредитором Білорусі і потужним інвестором в її економіку. Зрозуміло, що КНР дбає про свої стратегічні геоekonomічні інтереси й, інвестуючи кошти до Білорусі, прагне використовувати цю країну як “трамплін” на шляху до європейських ринків.

Союзна держава Росії та Білорусі залишається геополітичним проектом, націленим на поетапне формування єдиного політичного, економічного, військового, митного, валютного, правового, гуманітарного, культурного простору. Реалізація цього проекту сильно розтягнулася в часі. Наприклад, попри розвиток економічної інтеграції, завдання запровадження спільної валюти Росії та Білорусі так і не знайшло позитивного вирішення. Білоруський президент О. Г. Лукашенко неодноразово підкреслював необхідність збереження суверенітету Білорусі і категорично заявляв про те, що наднаціональних надбудов і єдиної валюти в Євразійському союзі не буде.

У геополітиці Казахстану також залишається ключовим прагнення максимального збереження державного суверенітету. Свідченням подальшого розвитку стратегічного партнерства між РФ та Казахстаном є підписання 11 листопада 2013 р. Договору про добросусідство і союзництво між ними. З іншого боку, парламентарі Казахстану різко виступили проти створення Євразійського парламенту і запровадження спільної валюти, небезпідставно побоюючись домінування російської сторони. У геоekonomіці Казахстану превалює прагнення забезпечити економічні преференції від участі в МС. Крім того, Казахстан при розробці своєї геостратегії має враховувати позицію Китаю, який реалізує свої геоekonomічні (а разом і геополітичні) цілі в Центральній Азії. Можна припустити, що Казахстан буде намагатися балан-

сувати між провідними геополітичними та геоекономічними центрами (Заходом, Росією та Китаєм), зберігаючи свій суверенітет.

Митний союз у своєму функціонуванні вже зіштовхнувся з цілою низкою проблем. Експерти виокремлюють дві головні — проведення успішної валютної політики і обмеження апетитів інфраструктурних монополій [6, 21]. Зрозуміло, що йдеться насамперед про експансію російських корпорацій на кшталт “Газпрому” чи РЖД.

У процесі євразійської інтеграції певні збитки несе навіть економіка гегемона — Росії. Наприклад, російські товаровиробники незадоволені припливом на внутрішній ринок РФ продукції харчової промисловості з Білорусі. Окремі російські компанії прагнуть максимізувати свої прибутки, використовуючи механізми економічного співробітництва в рамках МС. За даними Митної служби Російської Федерації близько 50 % товарообігу всередині МС відбувається за “тіньовими” схемами. За оцінками Центрального банку РФ у 2012 р. російські компанії вивели з країни за так званими сірими схемами в рамках МС близько 25 млрд дол., що становило понад 40 % сукупного чистого відтоку капіталу з країни; при цьому 10 млрд дол. могло бути легалізовано через Казахстан шляхом схем фіктивного імпорту, а обсяг аналогічних операцій через білоруських контрагентів становив понад 15 млрд дол. [8].

У ЄАС мають бути створені справді рівноправні умови для всіх країн-учасниць, кожна з яких має зберігати свій суверенітет. Проте в геоекономічній реальності спостерігається гегемонія з боку Росії і прагнення перетворити своїх партнерів на імперських сателітів. Економічні вигоди від утворення

і подальшого розширення ЄАС в геостратегії Російської Федерації тісно переплетені з націленістю на формування геополітичного неоімперського об’єднання зі своєю гегемонією.

Література

1. Бейссингер М. Феномен воспроизводства империи в Евразии / М. Бейссингер: Пер. с англ. // Ab Imperio. — 2008. — № 1. — С. 1–20.
2. Волошин О. А. Стратегічні цілі Російської Федерації у проекті Євразійського союзу / О. А. Волошин // Стратегічні пріоритети. — 2013. — № 1 (26). — С. 150–154.
3. Декларация о евразийской экономической интеграции 18 ноября 2011 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://news.kremlin.ru/ref_notes/1091
4. Путин В. Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня / В. Путин // Известия. — 3.10.2011. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/502761>
5. Путин В. Россия и меняющийся мир / В. Путин // Московские новости. — 27.02.2012. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mn.ru/politics/20120227/312306749.html>
6. Солозобов Ю. М. Евразийский Союз: от идеи к практике / Ю. М. Солозобов // Геополитика: Информ.-аналит. изд. — Вып. XIII, 2011. — С. 15–25.
7. Тихонов С. Ждать осталось недолго / С. Тихонов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://expert.ru/2013/10/9/zhdai-ostalos-nedolgo/>
8. ЦБ: 40 % оттока капитала из России обеспечил Таможенный союз. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.vedomosti.ru/finance/news/13318391/cb>
9. Шаповалова А. И. Возможности и перспективы Евразийского Союза / А. И. Шаповалова // Геополитика: Информ.-аналит. изд. — Вып. XIII, 2011. — С. 31–35.

Євразійський союз створюється з метою взаємовигідної економічної інтеграції країн-учасниць. Для Росії ЄАС є геоекономічним проектом, покликаним забезпечити її імперське домінування в організації. Геополітика інших країн-учасниць спрямована на реалізацію своїх інтересів при збереженні суверенітету.

Евразийский союз создается с целью взаимовыгодной экономической интеграции стран-участниц. Для России ЕАС является геоэкономическим проектом, призванным обеспечить ее имперское доминирование в организации. Геополитика других стран-участниц нацелена на реализацию своих интересов при сохранении суверенитета.

The Eurasian Union is under formation targeted at mutually beneficial economic integration of the member countries. For Russia EAC is a geo-economic project to ensure its imperial domination in the organization. Geopolitics of the other participating countries aims at realization of their interests while maintaining sovereignty.

Надійшла 10 грудня 2013 р.

ПРАВО НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗАСАД ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 34–40

У сфері громадянського суспільства право на підприємницьку діяльність визначається формою реалізації свободи індивіда в економічній сфері, основою ринкового устрою та складовою господарського порядку. Проаналізовано недоліки конституційно-правового регулювання права на підприємницьку діяльність, які зумовлені проблемою системної фіксації основ економічного ладу в Конституції України.

Значення економічної сфери життєдіяльності громадянського суспільства може бути підтверджена взаємозв'язком між рівнем економічного добробуту населення та протестними настроями в суспільстві: готовність суспільства до протесту залежить від його добробуту, оскільки одними із базових передумов протестних настроїв у громадянському суспільстві є рівень життя та благополуччя населення, стан забезпечення державою основних економічних прав та свобод, гарантування рівних можливостей членів громадянського суспільства в економічній сфері.

Розгляд економічної основи громадянського суспільства юридичною наукою передбачає насамперед дослідження конституційно-правових засад регулювання економічних відносин. При цьому, підхід науковців до цього питання може істотно різнитися, що пов'язано, на наш погляд, із проблемою відсутності системного підходу Конституції України до питання регулювання основ економічного ладу.

Загалом, питання правового забезпечення розвитку економічної сфери громадянського суспільства досліджувалось багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких А. Арато, Е. Асбйорн, Ф. Гаєк, І. Кальной, Дж. Кoen, А. Колодій, О. Петри-

шин, О. Пушкіна, О. Скрипнюк, В. Устименко та ін. Однак, питання забезпечення базових засад громадянського суспільства в процесі модернізації Конституції України потребує подальшого наукового обґрунтування та обговорення.

Так, один із варіантів наукового пошуку при розгляді економічної складової громадянського суспільства передбачає систематизацію усіх норм та принципів, що закріплюються чинною Конституцією України та становлять систему конституційних основ регулювання економічних відносин. Згідно із зазначеним підходом до основ регулювання економічних відносин належать: економічна багатоманітність; право власності Українського народу; "право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству; право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами інтелектуальної, творчої діяльності; визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом" [1, 333–334], недопущення проти-

правного позбавлення власності; право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності; а також “забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці; захист прав споживачів; взаємовигідна співпраця” [1, 333–334] з іншими країнами.

Іншим способом наукового розгляду економічної основи громадянського суспільства як сфери реалізації свободи та ініціативи особи є моделювання системи фундаментальних економічних свобод [2, 18–22]. З точки зору дослідників, систему фундаментальних економічних свобод складають дві групи: ті, які визначають сутність змісту економічної свободи (матеріальні), та її інституціональні характеристики. Матеріальні конституційні свободи виступають за право власності, свободу підприємницької діяльності, свободу договору. До інституціональних свобод належать: право на захист і підтримку економічної конкуренції; свобода пересування і вибору місця проживання; свобода руху капіталів, товарів, послуг і робочої сили територією України; право на об’єднання.

Незважаючи на різні методологічні підходи до аналізу економічної основи громадянського суспільства, беззаперечним залишається той факт, що основою для юридичного аналізу економічної складової громадянського суспільства є саме економічні права. Як відзначає О. В. Пушкіна, розгляд інституту прав та свобод людини в контексті становлення і розвитку громадянського суспільства надає достатньо вагомі підстави звертатися не лише до політичних, а й до економічних прав і свобод громадян. Адже коли йдеться про самостійних і автономних громадян, які власне й утворюють громадянське суспільство як таке, завжди мається на увазі, що в основі цієї самостійності віднаходимо економічну незалежність та свободу економічної діяльності [3, 176]. Значення економічних прав для становлення та розвитку громадянського суспільства можливо додатково

підкреслити через встановлення природи зобов’язань держави у цій сфері. На думку Е. Асбйорн, головна ідея розуміння державних зобов’язань щодо економічних та соціальних прав має полягати в тому, що суб’єктом усього розвитку є людина, тому слід очікувати, що людина буде, наскільки це можливо, за рахунок власних ресурсів віднаходити шляхи для забезпечення та задоволення власних потреб [4, 188–189].

Таким чином, розгляд економічних засад громадянського суспільства потребує аналізу базового економічного права — права на підприємницьку діяльність як легітимної форми реалізації свободи в економічних відносинах. Право на підприємницьку діяльність, будучи одним із економічних прав людини та формою реалізації свободи в економічній сфері, також є однією із базових категорій конституційного права. Як зазначають дослідники, законодавче закріплення права на підприємницьку діяльність фактично інституціалізувало одну із центральних ланок усього механізму ринкової економіки [5, 308]. Крім того, зазначене право разом із правом приватної власності фізичних та юридичних осіб становить правову основу ринкової економіки [6].

Юридична конструкція права на підприємницьку діяльність у ст. 42 Конституції України відповідає теоретичним підходам щодо формування зобов’язань держави у сфері економічних прав, згідно з якими такі зобов’язання визначаються на трьох рівнях [4, 189–190]. На першому рівні держава повинна поважати свободу людини, виконувати необхідну діяльність та використовувати при цьому необхідні ресурси. Саме до такого рівня зобов’язань держави варто віднести норму ч. 1 ст. 42 Конституції України, яка гарантує кожному право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Державні зобов’язання другого рівня полягають у захисті свободи дій та захисті ресурсів від інших суб’єктів в економічній сфері. У контексті такого типу зобов’язань норми ч. 3 ст. 42 Конституції України передбачають захист конкуренції у підприємницькій діяльності, заборону зловживання

монополюним становищем на ринку, непропорційне обмеження конкуренції та недобросовісну конкуренцію. На третьому рівні зобов'язань у сфері економічних прав, як зазначає Е. Асбйорн, держава повинна здійснювати надії своїх громадян щодо використання права на харчування. На наш погляд, такому типу зобов'язань держави відповідають конституційні норми ч. 4 ст. 42 Конституції України щодо захисту прав споживачів, контролю держави за якістю і безпечністю продукції та всіх видів діяльності, сприяння діяльності громадських організацій споживачів. У цьому випадку держава забезпечує соціальний характер підприємницької діяльності в Україні [7, 224].

Загальне конституційне визначення права на підприємницьку діяльність, що відповідає першому рівню зобов'язань держави у сфері економічних прав, зумовлює кілька напрямів наукових дискусій щодо подальшого вдосконалення як окремо ст. 42, так і Основного Закону України в цілому. В межах таких дискусій передусім варто виділити проблему систематизації норм Конституції України, визначення пріоритетів, пов'язаних із об'єктами конституційно-правового регулювання. Як відзначають дослідники, відсутність у чинній Конституції України внутрішньої систематизації норм, які мають спільний об'єкт правового регулювання — економічну систему та конституційний економічний порядок, є істотним недоліком, що знижує загальну ефективність ст. 42 Основного Закону [5, 312]. Така позиція підтверджується тим, що конституційне право на підприємницьку діяльність є елементом більш складного правового механізму, в якому відбувається його активна взаємодія із положеннями Розд. I Конституції України, що визначають соціальну спрямованість економіки та принцип рівноправності суб'єктів права власності та захисту державою прав усіх суб'єктів господарювання, встановлюють принцип економічної багатоманітності як засадниче положення організації суспільного життя в Україні та визначають економічну безпеку найважливішою функцією держави тощо. Саме виходячи із такої системи конституцій-

них норм право на підприємницьку діяльність вважається не лише елементом ринкової економіки, а й складовою правового господарського порядку. Суть висловлених ідей зводиться до такого: категорії “правовий господарський порядок”, яка на галузевому рівні закріплена у ст. 5 Господарського кодексу України, повинна кореспондувати базова конституційно-правова категорія “конституційний економічний порядок”, а в процесі конституційної реформи в Основному Законі варто закріпити окремий інститут “конституційно-правові засади економічного порядку в Україні” [5, 311–312].

Аргументом, який додатково підтверджує описану проблему, є те, що факт конституційної фіксації основ економічного ладу або конституційного економічного порядку має місце в конституційній практиці за кордоном. Так, в Конституції Португалії міститься окрема частина “Економічна організація суспільства”, в якій визначаються загальні принципи соціально-економічної системи (ст. 80), формулюються першочергові завдання держави в економічній та соціальній сферах (ст. 81), а також встановлюються базові елементи економічного порядку (ст. 82–89) [8, 543–545]. Конституція Італії також приділяє окрему увагу регулюванню основ економічного ладу, виділивши їх в Гл. 3 “Економічні відносини” частини “Права і обов'язки громадян” [8, 428]. Подібна практика конституційно-правового регулювання має місце в Іспанії, Литві, Польщі, Хорватії.

Ще одним підтвердженням значущості системного конституційно-правового регулювання основ економічного ладу як складової суспільного ладу в державі є “конституційна економіка” як напрям дослідження в межах конституційного права. Предметом такої специфічної галузі вважається вивчення принципів конституційної організації економічних відносин, а також впливу конституційного права на розвиток економічної та політичної системи суспільства, оскільки конституції можуть як сприяти, так і стримувати розвиток економічних відносин [9, 326–331].

Іншою проблемою загального конституційного регулювання підприємництва в Ук-

раїні, яка безпосередньо пов'язана з економічними засадами функціонування громадянського суспільства в Україні, є питання способу нормативного забезпечення свободи підприємницької діяльності як однієї із свобод в економічній сфері. Визначене ч. 1 ст. 42 Конституції України формулювання передбачає “право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом”, що дає підстави говорити про фіксацію суб'єктивного права особи. Водночас, межі свободи особи в економічній сфері є значно ширшими за обсяг суб'єктивних прав, встановлених державою. Саме з метою розширення меж суб'єктивного права законодавство використовує категорію “охоронюваний законом інтерес”.

Пояснення формулювання, яке міститься у ст. 42 Конституції України, можливо віднайти в тезі про те, що конституційне право на підприємницьку діяльність фактично ґрунтується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик та з метою одержання прибутку господарської діяльності, не забороненої законом [6]. Разом з тим, в окремих наукових джерелах в ході аналізу конституційних засад підприємницької діяльності, застосовується конструкція “право на свободу підприємницької діяльності” [2, 88–96], як спроба поєднати конституційне формулювання та суть досліджуваної категорії. На наше переконання, зазначене положення Конституції України потребує переосмислення та зміни в контексті саме першого рівня зобов'язань держави у сфері економічних прав — забезпечення свободи вільної та ініціативної діяльності.

Конституція України не розкриває самого змісту права на підприємницьку діяльність, на відміну від інших прав — права на працю чи права власності. У цій ситуації варто погодитися із твердженням, що конституційно-правова норма, яка декларує право на підприємницьку діяльність, достатньо чітко транслює вектор спрямованості правового регулювання економічних відносин у змісті поточного законодавства, в першу чергу Господарського та Цивільного кодексів України [5, 309]. Водночас Ци-

вільний кодекс України у ст. 3 серед загальних засад цивільного законодавства визначає свободу підприємницької діяльності, а Господарський кодекс України таку ж свободу визначає одним із загальних принципів господарювання (ст. 6). Господарським кодексом України визначено саме свободу підприємницької діяльності (ст. 43) як право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Однак, найпоказовішим у дискусії про свободу чи право у сфері підприємництва є питання принципів підприємницької діяльності, сформульованих у ст. 44 Господарського кодексу України. Відповідно до зазначеної норми “підприємництво здійснюється на основі: вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільного найму підприємцем працівників; комерційного розрахунку та власного комерційного ризику; вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом; самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд” [10].

Висловлена ідея про недосконалість конституційно-правового регулювання свободи підприємницької діяльності в Україні може бути додаткового обґрунтована з використанням зарубіжного конституційного досвіду. Так, у ст. 27 Конституції Швейцарії “Економічна свобода” визначено, по-перше, гарантованість економічної свободи, по-друге, відзначено, що економічна свобода охоплює, зокрема, вільний вибір професії, а також вільний доступ до підприємницької діяльності та її вільне здійснення [11]. Відповідно норм Конституції Іспанії (ст. 38) визнається свобода підприємництва в рамках ринкової

економіки, а держава гарантує та охороняє її здійснення [8, 379]. Конституція Італії встановлює засади підприємницької діяльності таким формулюванням: “приватна господарська ініціатива вільна” (ст. 41) [8, 429]. Конституційна практика Португалії передбачає свободу підприємницької діяльності та ініціативи в рамках змішаної економіки одним із основоположних принципів економічної організації суспільства (ст. 80 Конституції Португалії); відповідно до ст. 86 Конституції держава створює умови для активізації підприємницької діяльності [8, 543–545].

У ході розгляду базових конституційно-правових засад свободи підприємницької діяльності варто відзначити й інше питання, що є предметом наукової полеміки — суб’єктний склад носіїв такого конституційного права. На думку окремих авторів, фіксація права на підприємницьку діяльність у Розд. II Конституції України “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина” надзвичайно звужує сферу її регулювання, обмежуючи її дію тільки суб’єктами — фізичними особами. При цьому, і Цивільним кодексом України і Господарським кодексом України передбачено, що фізична особа може виступати як один із типів суб’єктів підприємницької діяльності поряд із юридичними особами у різних організаційно-правових формах. Відтак підприємці — юридичні особи і підприємництво як інститут ринкових економічних відносин залишаються при такому підході фактично поза прямим конституційно-правовим забезпеченням [5, 313].

На наш погляд, така критика зумовлена згаданою концептуальною проблемою — відсутність системної фіксації на рівні Основного Закону основ економічного ладу, однак точка зору про “конституційну нерівність” юридичних та фізичних осіб як суб’єктів господарювання та в подальшому нерівні можливості правового захисту для таких суб’єктів видається сумнівною. Свобода підприємницької діяльності як базова конституційна категорія по суті передбачає вільну та ініціативну діяльність фізичної особи, яка може реалізувати таку діяльність, у тому числі застосовуючи меха-

нізм юридичної особи. Навіть якщо юридична особа заснована виключно іншими юридичними особами, на початковому етапі таких відносин першоджерелом підприємницької діяльності є фізична особа. Слід погодитися з твердженням, що діапазон потенційних носіїв права на підприємницьку діяльність у конституційно-правовому розумінні значно ширший, ніж коло суб’єктів підприємницької діяльності у цивільно-правовому аспекті [12; 13]. У цьому аспекті може бути корисною ідея про виділення безпосередньої та опосередкованої підприємницької діяльності на основі ст. 42 Конституції України. Відповідно до такої ідеї, за словами С. В. Різника: “Безпосередня підприємницька діяльність — це підприємницька діяльність, що здійснюється суб’єктами підприємницької діяльності — фізичними та юридичними особами, зареєстрованими у встановленому законом порядку. А опосередкована підприємницька діяльність — це підприємницька діяльність, що здійснюється фізичними особами через належні їм на праві приватної власності юридичні особи” [13, 8]. Як відзначає далі С. В. Різнюк: “З точки зору конституційного права, людина, яка є засновником (учасником) підприємства, беручи активну участь в управлінні таким підприємством, реалізує своє конституційне право на підприємницьку діяльність, хоч і не є суб’єктом підприємницької діяльності в розумінні господарського права”. Однак, підсумовуючи дискусію стосовно суб’єктного складу права на підприємницьку діяльність, слід зазначити, що така дискусія була б позбавлена основи у випадку конституційної фіксації не суб’єктивного права, а гарантування державою у Конституції України свободи підприємницької діяльності у різних її проявах, про що зазначалося в роботі.

Таким чином, основні проблеми конституційно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність як легітимної форми реалізації свободи особи в економічних відносинах зумовлені відсутністю в Конституції України системного підходу при фіксації економічного порядку. При цьому, базове конституційно-правове регулювання

права на підприємництво в процесі модернізації Основного Закону, на наш погляд, потребує зміни способу нормативного забезпечення свободи підприємницької діяльності та визначення суб'єктного складу такого права.

Література

1. Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави: У 2 т. / За ред. О. В. Скрипнюка. — К.: Логос, 2010. — Т. I: Громадянське суспільство в політичній системі: теоретико-методологічний і конституційно-правовий аспекти дослідження / Авт. кол.: О. В. Скрипнюк (кер.), В. В. Медведчук, О. В. Петришин [та ін.]. — 628 с.
2. Конституційні засади економічної системи України: Монографія / В. А. Устименко, Р. А. Джабраїлов, В. М. Кампо та ін.; за ред. В. А. Устименка; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. — Донецьк: Юго-Восток, 2011. — 219 с.
3. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення / О. В. Пушкіна. — К.: Логос, 2006. — 416 с.
4. Асбйорн Е. Мінімальний рівень реалізації соціально-економічних прав // Права людини: Концепції, підходи, реалізація: Пер. з англ. / Під ред. Б. Зізік; голов. ред. серії і автор предм. Дж Перлін; наук. ред. В. Дубровський. — К.: Вид-во "Ай Бі", 2003. — С. 185–201.
5. Конституція України. Науково-практичний коментар / Редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Пе-

тришин, Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. — 2-ге вид., переробл. і допов. — Х.: Право, 2011. — 1128 с.

6. Легальне підприємництво як фундаментальна основа конституційного ладу України / В. М. Кампо, В. В. Ковтунець, О. Д. Крупчан та ін. // Підприємницька діяльність проблеми управління та регулювання. — [Електронний ресурс] / Нац. Біб-ка України ім. В. І. Вернадського. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Prip/2010_9/Kampo%20i%20Co.pdf

7. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання / О. В. Скрипнюк. — Х.: Право, 2009. — 468 с.

8. Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. и со вступ. ст. Л. А. Окунькова. — М.: Издат. группа "ИНФРАМНОРМА", 1997. — 816 с.

9. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / А. А. Мишин. — М.: Юстицинформ, 2006. — 512 с.

10. Господарський кодекс України // ВВР України. — 2003. — № 18. — Ст. 144.

11. Союзная конституция Швейцарской Конфедерации от 18 апреля 1999 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/swiss/swiss-r.htm

12. Фролов Ю. М. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 "Конституційне право" / Ю. М. Фролов. — О., 2005 — 21 с.

13. Різник С. В. Забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 "Конституційне право" / С. В. Різник. — К., 2008. — 16 с.

Розглянуто місце права на підприємницьку діяльність серед економічних засад громадянського суспільства. Встановлено, що право на підприємництво є формою реалізації свободи індивіда в економічній сфері та складовою господарського порядку. Визначено, що недоліками конституційно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність є способи забезпечення свободи підприємницької діяльності та коло суб'єктів конституційного права.

Рассмотрено место права на предпринимательскую деятельность среди экономических основ гражданского общества. Установлено, что право на предпринимательство есть формой реализации свободы индивида в экономической сфере и составной хозяйственного порядка. Определено, что недостатками конституционно-правового обеспечения права на предпринимательскую деятельность есть способы обеспечения свободы предпринимательской деятельности и круг субъектов конституционного права.

The place of right on entrepreneurial activity among economic principles of civil society is considered. It is set that a right on an enterprise is the form of individual freedom realization in the economical sphere and constituent of economic order. Certainly, that the lacks of the constitutionally-legal providing right on entrepreneurial activity are a method of providing freedom on entrepreneurial activity and circle of constitutional legal subjects.

Надійшла 8 листопада 2013 р.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 41–45

Розглядаються сучасні підходи до формування державної політики у сфері забезпечення безпеки підприємницької діяльності з урахуванням здійснення демократичних перетворень та необхідності формування громадянського суспільства в Україні. Пропонуються певні кроки по формуванню та забезпеченню реалізації державної політики із забезпечення безпеки підприємницької діяльності та утворення реальних умов для її розвитку.

В умовах становлення підприємництва в Україні даються взнаки негативні процеси і явища, такі як нестабільна політична і соціально-економічна ситуація в країні, недосконалість законодавства, криміналізація суспільства, шахрайство та ін. Усе це різко загострило проблему забезпечення безпеки підприємництва як виду господарської діяльності, що здійснюється на власний ризик і, безумовно, потребує втручання держави, формування та реалізації державної політики з цього напрямку.

Актуальність проблеми обумовлена тим, що в Україні не подолані такі антисуспільні, антипідприємницькі явища, як рейдерство, незаконне поглинання, корупція, соціально-політична напруга в суспільстві, та відсутні не тільки правове поле для функціонування системи безпеки для вітчизняного підприємництва [1], а й державний орган, який би безпосередньо розробляв та здійснював державну політику у сфері безпеки та захисту вітчизняного підприємництва, координував діяльність судових та правоохоронних органів у цій сфері, безпосередньо здійснював моніторинг зовнішніх та внутрішніх загроз для вітчизняного підприємництва.

Крім того, нині відсутні реальні механізми взаємодії між інститутами державної влади та громадськими об'єднаннями у сфері забезпечення безпеки підприємницької діяльності та захисту вітчизняних підприємств. Разом з тим, за даними Українського союзу промисловців та підприємців, приватний сектор економіки дає понад 80 % ВВП в Україні. На сьогодні підприємці є основними платниками податків, їхня діяльність дає можливість знижувати рівень соціально-економічної напруги в державі [2].

Значний внесок у формуванні теорії і практики державного управління, розбудови державної внутрішньої політики був зроблений вченими-фахівцями з цієї наукової галузі, зокрема, слід відзначити погляди В. Абрамова, В. Богданович, В. Воротіна, А. Дегтяр, О. Лебединської, О. Г. Ситнік, С. Телешун та ін.

Особлива значущість зазначеної проблеми в сучасних умовах підтверджується низкою фундаментальних праць провідних вітчизняних науковців у галузі національної безпеки: О. Арефевої, О. Барановського, З. Варналія, В. Геєця, А. Качинського, О. Кириченка, В. Крутова, В. Ліпкана, В. Мунті-

яна, А. Сухорукова, В. Циганова та ін. Їхні наукові погляди та результати досліджень, безумовно, мають вплив на формування внутрішньої та зовнішньої політики України, особливо щодо забезпечення національної безпеки. Варто відзначити погляди та наукові праці докторів наук: Л. Гнилицької [3], В. Ліпкана [4], В. Франчука [5], які досліджували вплив безпеки підприємницької діяльності на стан національної безпеки України.

Разом з тим, системних досліджень щодо особливостей формування державної політики із забезпечення безпеки вітчизняного підприємництва, визначення механізмів її реалізації з урахуванням необхідності розбудови демократичної держави та формуванню громадянського суспільства ще не здійснювалось.

За час існування України як незалежної та демократичної держави не утворено сектор з безпеки підприємницької діяльності та не сформована реальна державна політика із забезпечення безпеки вітчизняного підприємництва. Це, у свою чергу, гальмує розвиток демократичних перетворень, здійснення модернізації вітчизняної економіки.

Визначимо основні підходи до формування державної політики у сфері забезпечення безпеки вітчизняного підприємництва, та надамо науково обґрунтовані рекомендації щодо формування дієвих механізмів взаємодії між владою та громадянським суспільством з метою реалізації державної політики забезпечення безпеки вітчизняного підприємництва.

У процесі реалізації державної політики, спрямованої на формування соціально-економічної та політичної стабільності в українському суспільстві, не використовуються усі можливості для досягнення поставленої мети. Одним з таких резервів є впровадження сучасного механізму взаємодії та цивілізованого діалогу між державним менеджментом, правоохоронними та контролюючими органами, представниками приватного сектору економіки та їх громадськими об'єднаннями.

Як свідчить досвід розвинених демократичних країн світу, вони пов'язують свою національну безпеку зі станом захищеності суб'єктів свого національного підприємництва, відповідною внутрішньою політикою, яка спирається на інститути громадянського суспільства. Так, у США діє понад 600 програм у сфері безпеки, спрямованих на взаємодію державної політичної та правоохоронної систем з приватним сектором економіки. У Німеччині таких програм майже 100, у Великобританії близько 80-ти. У Російській Федерації за ініціативою її президента у 2012 р. введено інститут омбудсменів із захисту російського підприємництва [6].

Однією з пріоритетних засад внутрішньої політики розвинених європейських країн є завдання із захисту та забезпечення безпеки свого національного підприємництва. Така внутрішня політика ґрунтується на базовій потребі людини — потребі в безпеці, яка реалізується за обов'язковою участю громадянських інститутів.

В Україні, згідно з її Конституцією (ст. 102 та ст.106) та чинним законодавством, основними принципами ґрунтування нашої внутрішньої політики є:

- рівність усіх суб'єктів права власності перед законом, захист конкуренції у сфері економічної діяльності;
- забезпечення сталого розвитку економіки на ринкових засадах та її соціальної спрямованості.

Відповідно до чинного законодавства [7] основними засадами внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства та в економічній сфері є (цитуємо закон):

- утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави;
- забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень;
- проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави;

- гарантування державою непорушності усіх форм власності як основи ринкової системи господарювання;
- створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, спрощення умов започаткування бізнесу та виходу з нього, зменшення втручання держави в економічну діяльність суб'єктів господарювання, спрощення системи отримання дозволів, зниження тиску на бізнес з боку контролюючих органів;
- розвиток механізмів державно-приватного партнерства з метою залучення інвестицій у модернізацію промислової та соціальної інфраструктури.

Для реалізації цих завдань мають бути розроблені певні організаційно-правові умови та визначені відповідні механізми. Разом з тим за час свого існування як незалежної країни, яка ґрунтується на демократичних принципах існування, в Україні не визначено ідеології та державної політики щодо забезпечення безпеки та захисту вітчизняного підприємництва [8], не залучені до цього процесу відповідні громадські інститути. Президент України як гарант Конституції повинен ініціювати певні пропозиції на рівні національних проектів та державної ідеології щодо національного захисту та безпеки вітчизняного підприємництва з поєднанням зусиль органів державної влади, громадських об'єднань та можливостей недержавного сектору безпеки.

На наш погляд, було б доцільно в структурі Адміністрації Президента України створити відділ (службу) на правах управління із забезпечення державної політики з питань безпеки підприємницької діяльності, моніторингу загроз та небезпек вітчизняному підприємству.

Основними завданнями для цього підрозділу мають бути:

- формування державної політики у сфері забезпечення безпеки вітчизняного підприємництва;
- здійснення контролю за реалізацією цієї політики в Україні;
- забезпечення координації судових, правоохоронних та контролюючих органів

щодо їх діяльності по захисту підприємницької діяльності від протиправних посягань;

- здійснення моніторингу зовнішніх та внутрішніх загроз та небезпек для вітчизняного підприємництва та підготовка рекомендацій щодо їх мінімізації;
- надання допомоги обласним держадміністраціям щодо формування сприятливого підприємницького клімату в регіонах України;
- взаємодія з Державною службою України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва;
- розгляд скарг підприємців щодо неправомірної діяльності (бездіяльності) представників судової, правоохоронної системи та контролюючих органів України.

З метою забезпечення зв'язку цього підрозділу з представниками громадянського суспільства, підприємництва та правоохоронною системою України, формування дієвого механізму взаємодії між владою, підприємцями та їх громадськими об'єднаннями пропонується утворення Координаційної ради з питань безпеки та захисту вітчизняного підприємництва при Президентові України. Формування такої ради дасть можливість формування одного з елементів громадянського суспільства в Україні та буде дієвим механізмом реалізації державної політики у сфері забезпечення безпеки та захисту вітчизняного підприємства.

На регіональних рівнях пропонується утворення в структурах Державних обласних (міських) адміністрацій відповідних підрозділів. З метою реалізації державної політики у сфері безпеки та захисту вітчизняного підприємництва на регіональному рівні ми пропонуємо утворення Координаційних рад з питань безпеки та захисту підприємництва при керівниках державних адміністрацій.

Стосовно ж фінансування цього національного проекту, то за ініціативою вітчизняних підприємців можливе утворення Всеукраїнського Фонду із забезпечення

безпеки вітчизняного підприємництва. Також можливе утворення фондів і на регіональних рівнях. Модель формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення безпеки підприємництва подано на рисунку.

Стратегія формування та реалізації державної політики із забезпечення безпеки та захисту вітчизняного підприємництва як національної ідеї і національного проекту має пройти ряд етапів, тобто необхідно здійснити певні кроки, які сформують відповідний механізм.

По-перше. За ініціативою Президента України необхідно провести Всеукраїнську нараду з питань формування внутрішньої політики з безпеки та захисту вітчизняного підприємництва.

По-друге. Формувати громадську думку щодо ініціатив Президента України із формування державної політики у сфері безпеки та захисту вітчизняного підприємництва.

По-третє. Сформувати в Адміністрації Президента України відповідний підрозділ, який забезпечуватиме державну політику у сфері безпеки та захисту підприємництва. На цьому етапі формуватимуться і регіональні підрозділи в структурі обласних державних адміністрацій (ОДА).

По-четверте. Здійснити формування Координаційних рад при Президентові України та при Гловах ОДА.

По-п'яте. Початок повноцінної реалізації державної політики у сфері забезпечення безпеки та захисту вітчизняного підприємництва є необхідною умовою досягнення соціально-економічної та політичної стабільності в українському суспільстві.

Отже, такий підхід свідчитиме, з одного боку, про реальне формування дієвих механізмів забезпечення безпеки та захисту вітчизняного підприємництва, а з другого — свідчитиме про європейський підхід щодо створення сприятливих умов для розвитку

Модель формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення безпеки підприємництва

вітчизняного підприємництва як умови для здійснення модернізації вітчизняної економіки. Він також дасть можливість сформулювати певну основу для розбудови громадянського суспільства в Україні та продовжити демократичні реформи.

Література

1. Журавель В. П., Тимошенко Е. И., Дичек А. И. Противодействие рейдерству: Практич. пособие. — К.: Изд-во Европ. ун-та, 2009. — 416 с.
2. Крутов В. В. Становлення та розвиток недержавної системи безпеки підприємництва: Монографія. — К.: Фенікс, 2008. — 406 с.
3. Теоретико-методологические и прикладные основы обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности: Монография /

О. И. Захаров, П. Я. Пригунов, Л. В. Гнилицкая. — К.: ТОВ "Дорадо-Друк", 2011. — 290 с.

4. Ліпкан В. А. Національна безпека України: Навч. посіб. — К.: КНТ, 2009. — 576 с.

5. Франчук В. І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки: Монографія / В. І. Франчук / Львів. держ. ун-т внутрішніх справ. — Л., 2010. — 440 с.

6. Економічна безпека суб'єктів господарювання в умовах глобальної фінансової кризи. (Теоретико-методологічний аспект): Монографія / О. А. Кириченко, М. П. Денисенко, С. А. Єрохін, П. Я. Пригунов та ін. — К.: ІМБ Ун-ту "КРОК", 2010. — 412 с.

7. Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" // ВВР України, 2010. — № 40. — Ст. 527.

8. Концепція економічної безпеки антикризового управління економікою України. Експертно-аналітична доповідь / А. К. Кінах, В. М. Геець, О. А. Кириченко, П. Я. Пригунов та ін. — К.: ТОВ "Дорадо-Друк", 2008. — 71 с.

Формування та реалізація державної політики у сфері забезпечення безпеки підприємницької діяльності та її захисту сприятиме залученню зарубіжних інвестицій, залученню у вітчизняну економіку додаткових коштів, що реально сприятиме розвитку бізнесу. Врахування міжнародного досвіду щодо захисту та безпеки бізнесу при формуванні державної політики в Україні свідчитиме про спрямованість дій нашої держави щодо приєднання до європейської демократичної спільноти.

Формирование и реализация государственной политики в сфере обеспечения безопасности предпринимательской деятельности и ее защиты будет способствовать привлечению иностранных инвестиций, вовлечение в отечественную экономику дополнительных средств, реально способствовать развитию бизнеса. Учитывание международного опыта защиты и безопасности бизнеса при формировании государственной политики в Украине будет свидетельствовать о направленности действий нашего государства на присоединение к европейской демократической общности.

The formation and implementation of state policy in the sphere of business security and protection will help to attract foreign investment and involvement in the domestic economy more resources actually contribute to the development of business. Accounting for the protection of international experience and business security in government policy in Ukraine will testify about the direction of action of our country for accession to the European, democratic society.

Надійшла 22 листопада 2013 р.

ПРОБЛЕМА ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ЄВРОПИ: КРАХ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ?

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 46–52

Розкривається досвід застосування принципу мультикультуралізму в країнах Західної Європи.

Європейські країни, в цілому Західна цивілізація, очевидно відіграють істотну роль у формуванні імперативів сучасного культурного життя України. У своєму розвитку українське суспільство стикається з різними явищами, які формуються в західному соціокультурному просторі. Зокрема, актуальним і не до кінця дослідженим залишається питання мультикультуралізму — як у культурній, так і політичній сфері.

У нагоді стає досвід реалізації мультикультурного принципу існування держав у Європі. Дослідження на цю тему читаємо, зокрема, у працях: Освальда Шпенглера, Володимира Малахова, Олександра Куропятника, С. Скирбекка та ін.

Одноставною для всіх дослідників є думка, згідно з якою “батьківщиною” утвердження явища мультикультуралізму є держави Нового світу — США та Канада, — які не випадково називають “імміграційними”: американська та канадійська нації були сформовані в результаті імміграції. Крім того, імміграція має істотне значення для національно-державної ідентичності цих країн. Інша справа — Західна Європа. Тут національні держави склалися до того, як зіткнулися з масовим імміграційним припливом. Звідси, як відзначив В. Малахов, незручність, що виникає від спроб прищепити на європейський ґрунт публічну риторику і політичну практику, характерні для “імміграційних країн”. А саме — мультикультуралізм [1].

Виникнення мультикультуралізму в країнах Західної Європи, на відміну від країн, створених на іммігрантській основі, обумовлене історичним минулим країн-колонізаторів, з одного боку; з другого — інтенсифікацією в країнах ЄС регіоналізаційного руху, що стимулює глобалізаційні процеси.

Європейська культурна антропологія ще з ХІХ ст. намагалася виправити “гріхи колоніалізму”, розкриваючи красу “інших” культур, які раніше носили тавро “варварських” або “дикунських”, показуючи, що “інші” так само є “культурами”, “з власними віруваннями, обрядами, з власними звичаями, дуже розумними з огляду на історичні умови існування, абсолютно органічними, тобто ґрунтувалися вони на власній внутрішній логіці” [2, 275]. Завданням культурного антрополога став показ існування, самоцінності та рівноцінності відмінних від європейської культур.

Головною культурною цінністю західної цивілізації стало “позитивне сприйняття інакшості”, що породило терпимість до відмінностей. Це стало “параметром”, за яким “Захід вважає свою культуру зрілою”, “а тих, хто так не робить, вважають варварами” [2, 275].

З цим гаслом Західна Європа розвивалася все ХХ ст., на цій основі розквітла культурно-політична толерантність та мультикультуралізм. До того ж, ця ідеологія стимулюється поширенням ліберальних цінностей.

Останні, на думку норвезького соціолога С. Скирбекка, визначають прояв нефункціональності, нежиттєздатності західноєвропейської культури. Критикуючи ліберальні основи культурного розвитку суспільства, дослідник відмічає “зовнішній” характер стосунків між індивідом і суспільством, внаслідок чого зменшується значення колективної культури. І, відповідно, культура сприймається як “явище, до якого індивід, згідно зі своїм вибором і перевагами, може ставитися як до засобу власного розвитку або просто як до розваги” [3].

За словами С. Скирбекка, мультикультуралізм в країнах Західної Європи сприяє передусім імітаційному розвитку національної держави — як держави етнокультурних діаспор.

Невизначеність щодо проблеми мультикультурного існування європейських країн чевидно є однією з причин “політичного балансування” у міжнародних відносинах. Так, Олександр Куропятник визначив мультикультурну політику західноєвропейських держав як спробу зберегти рівновагу між полюсами “виключення” і “включення” іммігрантів в культурний контекст. За словами російського дослідника, це — пом’якшений варіант адаптації іммігрантів, що виражається у формі “стриманої інтеграції”, яка передбачає збереження культури національної більшості і прийняття нових груп меншин, що виступають у рамках загальної громадянської ідентичності. Це перешкоджає ментальному розмиванню кордонів у межах однієї національної культури держави [4].

Якщо розглядати суспільство і культуру як складно організовану систему, то зростання різноманітності на верхньому рівні припускає його обмеження на нижньому і, навпаки, при зростанні різноманітності на нижньому рівні зменшується його присутність на верхньому, що викликає наростання ентропії. Культура є тим механізмом, що регулює процес ентропії в системі, яка пристосовується до нових умов існування.

Тому для національних держав Західної Європи постколоніального періоду проблема збереження культурної спадщини, культиву-

вання національної історії, збереження історичної пам’яті, етнічної і культурної ідентичності стає однією з ключових проблем.

Кінець XIX — початок XX ст. був позначений розпадом колоніальної системи, відродженням і стрімким розвитком народів, які, вступаючи на шлях модернізації, йшли не європейським шляхом, а власним. До цього ж періоду належить усвідомлення самими європейцями недостатності власної культури, її однобічності, що виявляється в гіпертрофії екстравертного первня, науково-технічного розвитку, недооцінці релігійно-художнього аспекту життя. Звернувшись до дослідження культур Сходу, Африки, доколумбової Америки, європейські мислителі сподівалися знайти в них ті цінності й орієнтири, яких бракувало європейцям [2, 276].

У повоєнні десятиліття на хвилі відрази до нацизму та колоніалізму в європейській громадській думці взяли гору підходи, які повинні були зняти комплекс у європейців щодо “інородців”. У концептуальному плані вони знайшли своє вираження в доктрині мультикультуралізму. Згідно з її настановами іммігранти мають право і повинні зберігати свою культуру і самобутність, роблячи сучасні європейські нації схожими на “культурну мозаїку”.

У Старому Світі ідеї мультикультуралізму отримали офіційне визнання після приходу до влади лейбористів у Великобританії в 1997-му і уряду Зелених у 1998 р. у ФРН.

У рамках політики мультикультуралізму урядом, за підтримки ЗМІ, робляться кроки, спрямовані на збереження національної самосвідомості іммігрантів, їх мовної, культурної, релігійної відокремленості від корінного населення. У поєднанні з масовою імміграцією, якою зазвичай супроводжується політика мультикультуралізму, кінцевим підсумком є утворення в державі великих етнічних груп, які не усвідомлюють себе частиною нації, і які є конкурентними відносно нації.

На думку В. Малахова, ідеологія мультикультуралізму, виходячи з недостатніх під-

став і не маючи підтвердження на практиці, по суті, виявляється утопічним припущення про можливість безконфліктного співіснування абсолютно різних за своїм характером культур [1]. Пропаганда мультикультуралізму, за відсутністю раціональних доведень, намагається впливати на емоційну сферу цільової аудиторії, роблячи акцент на “культурному різноманітті”, покликаною урізноманітнити недостатньо яскраву й одноманітну культуру корінного населення.

Водночас, необхідно пам'ятати, що культура є не результатом, а джерелом формування буття як особистості, так і всього етносу. За цих умов важко визначити критерії коректного співіснування різноманітних культур у межах єдиної держави.

Освальд Шпенглер назвав культуру “моделлю пояснення світу, засобом опису, структури життєвих зв'язків” [2, 289]. Іншими словами можна сказати, культура є “системою допущень, прийнятих у тому чи іншому соціумі”, це — “гарант соціального ладу, що втілює на ґрунті накопиченого запасу спостережень закони здорового глузду і необхідні норми власного життя” [2, 290]. Єдність культури, за Шпенглером, виражається у єдності мисленнєвих форм, єдності способу життя в усіх його формах: релігії, мистецтві, політиці, економіці, праві. Культура — це “форма прояву життя” певного суспільства, його “душа”.

Культура забезпечує смисли там, де раніше був присутній генетично закладений, “природний” смисл [2, 469]. Як зазначив Емануель Левінас, культура — це смисл, що приходить до буття. Головне завдання культури — забезпечити людину системою смислів для орієнтації у навколишньому світі. Смисли не винаходяться. Ми черпаємо їх з глибини своєї свідомості. Вони фіксують досвід всього історичного минулого. Однак смисли не даються нам у вигляді певної остаточної формули. Вони мають безперервно реінтерпретуватися в контексті проблем сьогодення. Це осмислення дійсності відбувається водночас у двох перехресних напрямках: наділенні смислом навколишнього світу і пошук власного смислу. Сама людина осмислюватиметься

по-різному, різними культурними мовами. На раціональному рівні — через поняття і логіку; на художньому (чуттєвому) — через емоційно наснажені образи; на поведінковому і моральному — через зразки поведінки й ціннісні орієнтації, засвоєні некритично [2, 469].

Людина, сформована відповідною культурою, приймає подібні “першосмисли” як щось само собою зрозуміле, як єдино можливі презумпції (наприклад, сприйняття часу чи простору). Саме ця первинна система орієнтирів свідомості і є тим базисом, фундаментом, на якому стоїть будь-яка будова культури [2, 470]. Руйнування цього фундаменту — навіть заради економічного благополуччя та політичної стабільності — завжди призводить до негативних наслідків.

Їх усвідомлення пов'язано з заявами лідерів провідних країн ЄС про “провал мультикультуралізму”, які прозвучали у 2010–2011 рр.

Важливий “референт” мультикультуралізму — політико-адміністративна практика, певна система заходів, що вживаються державою з метою підтримки культурного розмаїття. За кращого аналізу виявляється невелика кількість держав, які проводять подібну політику. За словами В. Малахова, “інституціолізований мультикультуралізм, тобто закріплений на законодавчому рівні і втілений у відповідних інститутах”, існує лише в Канаді та Австралії [1]. Тільки ці дві країни поклали в основу своїх законодавств уявлення про суспільство як сукупність етнічних груп, паритет яких у доступі до матеріальних і символічних ресурсів регулюється державою.

Російський дослідник підкреслює важливість розрізнення — риторики і практики — у визначенні ролі та значення мультикультуралізму: “Одна справа — публічні заяви та символічні жести керівництва тієї чи іншої країни, інша справа — конкретні дії” [1].

Інший важливий “референт” мультикультуралізму — ідеологія. В. Малахов вважає, що положення, за яким мультикультуралізм визначається як “якась доктрина, світогляд, стійка система поглядів, корот-

ше кажучи, ідеологія” — не відповідає дійсності [1]. Оскільки “громадські активісти, що виступають на зразок adeptів мультикультуралізму”, вкладають у це слово різні значення. Діапазон інтерпретацій цього терміну дуже широкий: від простого ствердження легітимності присутності культурних відмінностей у публічному просторі до уявлення про суспільство як конгломерат етнокультурних спільнот, турботу про збереження ідентичності яких має взяти на себе держава [1].

Серед причин, які викликали “мультикультурний поворот” у Європі у 1980-ті роки, В. Малахов називає нагальну потребу включення мігрантів у життя приймаючої держави. Це спростовує стійке уявлення, ніби поява в європейському суспільно-політичному дискурсі лексики мультикультуралізму є нічим іншим, як продуктом інтелектуального імпорту із США і Канади. Звернення до ідей “мультикультурного суспільства” — як з боку адміністративно-бюрократичної системи, так і з боку корінної громади — стало актуальним завданням. Воно усвідомлювалося в міру того, як ставало ясно, що більшість з тих, кого вважали “гостьовими робітниками”, залишаться в країні назавжди (не кажучи вже про їхніх дітей, для яких європейські держави стали батьківщиною) [1]. А оскільки асиміляція, тобто повне розчинення вчорашніх мігрантів в новому для них соціокультурному оточенні, була явно нездійсненною опцією, як орієнтир була прийнята формула “інтеграція без асиміляції”. Звідси і популярність в Європі 1980-х — першої половини 1990-х років таких мовних зворотів, як “повага до культурної відмінності” і “право на ідентичність”. Передбачалося, що така установка дасть змогу уникнути появи в європейських країнах “етнічного андеркласу” і, як наслідок, геттоїзації мігрантів та їх нащадків.

По-перше, джерело проблем, пов’язаних з імміграцією, лежить не в культурній площині. Це передусім соціальні проблеми, а риторика мультикультуралізму саме сприяє тому, що вони “культуралізуються” — переводяться зі структурного плану в морально-

психологічний [1]. По-друге, і зміст звернення до мультикультуралізму в Європі, і масштаби його поширення потребують серйозної ревізії. Справа в тому, що “мультикультурний поворот”, про який так багато говорили на рубежі 1980–1990 рр., торкнувся здебільшого сфери публічної риторики, ніж реальної політики.

Власне, в Європі влада лише двох держав — Швеції і Нідерландів — зробила конкретні кроки відповідно до ідей мультикультуралізму. Шведська влада з середини 1970-х років і голландська з початку 1980-х здійснювали систему заходів з підтримки мігрантських меншин. Держава реалізовувала, тобто забезпечувала фінансово та інфраструктурно, їх права на освіту рідною мовою, на видання власних ЗМІ, на проведення культурних заходів і т. д. Однак “розмах” цих заходів не був великим, оскільки вони були адресовані переважно етнічним активістам з числа мігрантів і не торкалися глибоких потреб більшості мігрантського населення. Далі, у другій половині 1990-х років влада обох країн, можна сказати, зробила крок назад. У Швеції був переглянутий закон про підтримку меншин, в рамках якого іммігрантські спільноти були прирівняні до історичних меншин, а в Нідерландах було згорнуто програму розвитку меншин, запущену в 1983 р. [1].

Сполучене Королівство на перший погляд справді має репутацію держави, яка сприяє розвитку культурного плюралізму. Це пов’язано з його “минулим колонізатора” і сучасним прагненням “спокутувати гріхи”. Однак, за словами В. Малахова, британський мультикультуралізм, по суті, зводиться до ліберального *laissez faire* щодо публічних проявів етнічних відмінностей. Спеціальних заходів підтримки етнічних меншин влада Великобританії не проводить. Мабуть, єдина британська особливість, що зближує цю країну з США і відрізняє від сусідів по континентальній Європі, — це формування в 1976 р. Комісії з расової рівності. Вона займається моніторингом етнічної дискримінації і володіє рекомендаційними повноваженнями у відносинах із владою. У числі

рекомендацій Комісії — вжиття точкових заходів з “позитивної дискримінації” (наприклад, при прийомі на роботу в поліцію). В. Малахов визначає мультикультуралізм у Великобританії “більшою мірою як характеристика символічної політики, ніж політики інструментальної” [1].

Влада Великобританії поступово переглядає свої погляди щодо мультикультуралізму. У 2007 р. там було проведено соціологічне опитування, яке показало, що він не працює. Наприклад, третина британських мусульман вважають, що їм ближчі брати по вірі з інших країн, ніж співгромадяни-англійці [5]. У лютому 2011 р. прем'єр-міністр Великобританії Девід Кемерон виступив із сенсаційною для Королівства заявою: “Час перегорнути сторінку провальної політики, коли згідно з доктриною мультикультурного суспільства в країні окремо один від одного існували різні культури. Настав час лібералізму з м'язами... Треба відкрито заявити про відмову від пасивної толерантності останніх років” [5].

За півроку, у серпні 2011 р., в Британії спалахнули заворушення на етнічному ґрунті після того, як поліцейські застрелили чорношкірого лондонця.

У тому ж руслі — відмови від політики мультикультуралізму — рухається й ФРН. У жовтні 2010 р. світ почув заяву Ангели Меркель про провал мультикультуралізму. На конференції молодіжної організації Християнсько-демократичної партії у Потсдамі німецький канцлер заявила, що мігранти, які приїжджають на роботу в Німеччину, повинні говорити по-німецьки, оскільки лише в цьому випадку вони можуть стати повноцінними учасниками ринку праці. “На початку 1960-х наша країна запросила зарубіжних робітників у Німеччину, і тепер вони живуть тут, — відмітила Меркель. — Деякий час ми самі себе вводили в оману і казали собі: “Вони в нас не залишаться, коли-небудь вони поїдуть”, але так не сталося. І звичайно ж, наш підхід містився у мультикультуралізмі, в тому, що ми будемо жити поруч і цінувати один одного. Цей підхід провалився, зовсім провалився” [6].

Водночас, Ангела Меркель підтвердила, що Берлін зацікавлений у робочій силі і хоче створити для робітників гарні умови. “Ми не повинні бути країною, яка створює у зовнішньому світі уявлення, що тут не хочуть бачити тих, хто не може одразу заговорити німецькою, або не вихований у німецькомовному середовищі”, — підкреслила канцлер [6].

Як свідчить заява, мультикультуралізм виступає засобом економічної соціалізації мігрантів, які шукають кращі умови для праці в Європі.

У голландському, шведському і почасти британському випадку мультикультуралізм — що саме під ним не розумілося б — мав слугувати інтеграції мігрантів та їхніх нащадків, тоді як у Німеччині він слугував прямо протилежній меті, а саме: не дати мігрантам з Туреччини стати частиною німецького суспільства. Як відмічає В. Малахов, окремі школи для турецьких дітей створювалися не через стурбованість німецької влади долею турецької ідентичності, а з тією метою, щоб забезпечити повернення турецьких дітей на батьківщину їхніх батьків. “Мультикультурні” заходи, таким чином, були націлені в Німеччині швидше на сегрегацію, ніж на інтеграцію [1].

Специфіка німецької ситуації багато в чому визначалася рестриктивним (обмежувальним) характером законодавства про громадянство, яке діяло по 1999 р. включно. У встановленні таким чином “високих бар'єрів на шляху натуралізації іноземців” В. Малахов бачить причину “виключення потенційних громадян із політичної спільноти”, створення умов для існування вихідців з Туреччини як “паралельного суспільства” [1].

“Схоже, європейські лідери спочатку вигадали монстра на ім'я “мультикультуралізм”, а потім оголосили йому війну”, — зазначає В. Малахов.

Що стосується Франції, то ця країна взагалі уникала цієї проблеми навіть на рівні риторики. Президент Ніколя Саркозі у лютому 2011 р. енергійно відмежовувався від мультикультуралізму: “Нам не потрібне суспільство, в якому спільноти просто є сусідами. Французи не хочуть і не будуть змінювати свій спосіб життя, якщо хтось приїж-

джає до Франції, він повинен влитися у це єдине національне суспільство” [5].

І французькі чиновники, і французькі інтелектуали завжди наполягали на непорушності цінностей “республіканізму”. “Республіканізм” у цьому випадку означає, по-перше, строге проходження принципу секуляризму, а по-друге, свободу публічного простору від будь-яких проявів культурної інакшості. Усі відмінності, пов’язані з релігійною чи мовною належністю, витісняються у приватну сферу [1].

Гідний суперник Ніколя Саркозі на президентських виборах — лідер ультраправого “Національного фронту” пані Марін Ле Пен — обіцяє “повернути народу Франції його країну і його гордість”, скоротивши легальну імміграцію в 20 разів [5].

Націоналістичні партії та рухи поступово зміцнюють свої позиції у багатьох країнах Європи. Зокрема, у вересні 2010 р. на виборах у шведський парламент перемогли ультраправі “Демократи Швеції”. Того ж року, в Нідерландах націоналісти посіли третє місце, а в Угорщині дві націоналістичні партії здобули майже 70 відсотків голосів. У Швейцарії дві третини громадян проголосували за заборону будувати мінарети. Навесні 2011 р. на виборах у Фінляндії більшість у парламенті здобули “Істинні фінни”, які наполягають на скороченні нетрудової міграції та зменшенні соціальних пільг для іноземців, які отримали дозвіл на постійне проживання [5].

Нині, як відмічає В. Малахов, політичний клас всіх без винятку європейських держав підкреслює пріоритет “громадянської інтеграції”, замість підтримки культурного розмаїття [1]. Однак російський дослідник не виключає, що в майбутньому відбудеться чергове зміщення у публічному дискурсі, в результаті чого цінності культурного діалогу і взаємної толерантності знову потіснять цінності національної згуртованості. Це підтверджує оголошений поворот до “асиміляціонізму”, який був адресований усередину держав, тоді як, з точки зору зовнішньополітичного іміджу, більш продуктивною була і залишається демонстрація владою готовнос-

ті і здатності гарантувати право громадян на вибір культурної ідентичності. Не випадково в міжнародних правових документах (наприклад, в Європейській рамковій конвенції про захист національних меншин) є формулювання про заборону насильницької асиміляції.

Однак, на думку В. Малахова та інших дослідників мультикультуралізму в європейських країнах, цей принцип не розв’язує фундаментальної проблеми — інкорпорування мігрантів у соціальні інститути держав, які їх приймають. Складність та багатогранність цієї проблеми не дає можливості розв’язати її остаточно й універсальним чином — для всіх багатокультурних країн.

Оптимальним виходом з цієї ситуації є застосування принципу — чи то інтеграції, чи то мультикультуралізму — в різних державах, виходячи з національних інтересів їх громадян. Зберігати культурну ідентичність чи асимілюватися з іншими культурами — це внутрішнє рішення суверенних держав Європи, які спрямовані на мирне співіснування на основі загальнолюдських цінностей.

Література

1. Малахов В. Мультикультуралізм в Западній Європі: по ту сторону риторики. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1155#top
2. Ящук Т. І. Філософія історії: Курс лекцій: Навч. посіб. — К.: Либідь, 2004.
3. Скирбекк С. Неадекватная культура: Современная идеология и человек. — М.: Изд-во “МИК”, 2003.
4. Куропятник А. И. Мультикультуралізм: идеология и политика социальной стабильности полиэтнических обществ // Журнал социологии и социальной антропологии. — СПб., 2000. — № 2. — Т. III. — С. 117–131.
5. Ходина О. Европейская политика мультикультуралізма терпит крах. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=713499>
6. Меркель заявила о провале мультикультуралізма. — [Електронний ресурс]. — Русская служба BBC, 17 октября 2010 г. — Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2010/10/101016_merkel_multiculturalism_failed.shtml?print=1

В умовах збільшення іммігрантського потоку та культивування толерантного ставлення до інших культур — виявляються як позитивні, так і негативні наслідки мультикультурної політики.

В условиях увеличения иммигрантского потока и культивирования толерантного отношения к другим культурам — выявляются как позитивные, так и негативные последствия.

In the context of the immigrant flow increase and cultivation of tolerance towards other cultures, both positive and negative effects of multicultural policy are being revealed.

Надійшла 9 грудня 2013 р.

КЛАСИФІКАЦІЯ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 53–57

Питання дослідження неурядових організацій є надзвичайно важливим для сучасного суспільства, оскільки це особливий тип організаційно-управлінських систем, тісно пов'язаний з політичними процесами, головне завдання яких не тільки реалізувати свої можливості в конкретній формі (фонд, суспільні об'єднання різних напрямів і т. п.), а й впливати на політичну систему.

У демократичних країнах багато різноманітних неурядових організацій істотно впливають на позицію державних відомств, сприяють розвитку цивільного демократичного суспільства.

Отже, неурядові організації є різноманітними за принципами діяльності, за джерелами фінансування, за завданнями, які вони перед собою ставлять. Уся ця множина неурядових організацій потребує певного впорядкування, що є дуже актуальним для розуміння цього явища. Класифікація є важливим аспектом аналізу громадських організацій, оскільки, крім можливості кваліфікованого їх обліку, вона дає змогу створити загальну картину існуючої мережі горизонтальних зв'язків між членами суспільства. Зазначимо, критеріїв класифікації неурядових організацій може бути багато, враховуючи їх багатогранність та різноманітність. Так, деякі дослідники виокремлюють як критерій, наприклад, характер взаємозв'язків членів організації або рід їхньої діяльності. Також критерієм можуть бути цілі організації, крім того, і різниця в цілях різних організацій дає можливість здійснювати типологію і за видами їхньої діяльності.

На думку української дослідниці А. Колодій, можна запропонувати “побудувати багаторівневу класифікацію, в якій до різних ор-

ганізацій буде застосовано групу різноманітних критеріїв класифікації, з виділенням одного з них як основного, такого, що визначає специфіку даного класу організацій в реальному житті” [6].

З цієї точки зору, можливо згрупувати громадські організації за чотирма критеріями, виокремлюючи такі їх класи:

- за суб'єктом громадської діяльності: жіночі, молодіжні, ветеранські та інші організації;
- за метою, яку ставить собі громадська організація: об'єднання, що прагнуть до розв'язання проблем, пов'язаних з аварією на Чорнобильській АЕС, чи ті, що борються проти СНІДу, чи фонди підтримки культури;
- за видом і спрямованістю діяльності: стосовно суб'єкта і об'єктів діяльності — благодійні фонди та організації, діяльність яких спрямована на інших, на те, щоб допомогти людям; організації, діяльність яких спрямована на захист власних групових інтересів (профспілки, об'єднання пенсіонерів, спілки багатодітних сімей тощо); так звані проблемні групи, діяльність яких спрямована на розв'язання загальносуспільних проблем (реформування освіти або й економіки, запровадження певних ініціатив);
- за сферою діяльності: організації культурно-освітні, економічні, соціальні, спортивні тощо.

У цій класифікації, на нашу думку, не враховано те, що не всі ці критерії можливо використовувати. Стосовно першого критерію, то його можна застосовувати лише до певної частини організацій, оскільки не у всіх організаціях можна однозначно визначити суб'єкта громадської діяльності.

Не завжди можна точно визначити ідентичність організації. На наш погляд, найважливішими критеріями є такі:

- навколо чого об'єдналися;
- що слугувало об'єднуючим фактором;
- якою є організація — *аскриптивною, функціональною чи ситуативною*.

Аскриптивні організації, це ті, до яких бажаючий може вступити, чи скористатися їх послугами за умови, якщо цей бажаючий відповідає певним вимогам, хто вже приписаний до певної групи. Це, наприклад, жіночі організації, організації студентів певного фаху чи вікові організації.

Функціональні організації, натомість, не мають чітко визначеної фокусної групи в суспільстві, а переслідують певне, чітко визначене суспільне благо, чи принаймні щось подібне до цього, намагаються виконувати якусь функцію і об'єднують людей саме навколо цієї функції, навколо завдання по її виконанню.

Ситуативні, або організації одного питання. На відміну від двох попередніх, цей тип організацій має обмежене в часі існування, оскільки створюються вони для досягнення якоїсь мети чи запобігання певним проблемам, і коли досягають своєї мети — припиняють існування.

Звісно, ця класифікація не дає уявлення щодо всієї палітри неурядових організацій, а лише трохи впорядковує наші про неї враження. Так, організації по відстоюванню приватних інтересів громадян можуть бути аскриптивними чи ситуативними, і це свідчить про певні недоліки запропонованого поділу на аскриптивні, функціональні та ситуативні організації, але водночас цей поділ значно спрощує подальше вивчення спільноти неурядових організацій.

Можна погодитися з тими дослідниками, які вважають, що тип діяльності неурядової організації є найістотнішою характеристи-

кою організації. З цієї точки зору можна виокремити:

- організації “взаємодопомоги”, які об'єднують людей за принципом спільної проблеми (інвалідів, асоціації батьків хворих дітей);
- загальних інтересів (починаючи від об'єднань за демографічними, гендерними ознаками, і закінчуючи сексуальною орієнтацією та захопленнями);
- організації соціальної спрямованості, які займаються розв'язанням проблем певної групи населення (літніх, безробітних, соціально незахищених і т. д.).

До окремої групи можна віднести:

- екологічні організації;
- правозахисні організації;
- організації інфраструктурного типу (сприяння діяльності інших організацій, дослідницька, освітня діяльність тощо) [3].

Важливим типом неурядових організацій є організації, які відстоюють приватні інтереси громадян, й інколи ці дії є набагато ефективнішими від політичних партій завдяки тому, що вони позбавлені ідеологічних зобов'язань, відносно легко утворюються і можуть займатися будь-чійми та будь-якими інтересами. Крім того, вони можуть створюватися на будь-якому рівні, і відповідно займатися інтересами навіть мешканців окремого під'їзду чи вулиці в селі.

Наявність таких неурядових організацій у суспільстві свідчить про те, що створюються вони за ініціативою громадян, на підставі подібності їх інтересів, для більш ефективного задоволення чи відстоювання цих інтересів. Отже, існування неурядових організацій свідчить про усвідомлення громадянами своїх приватних інтересів, про здатність їх до кооперації, до спільної діяльності заради загального блага, про здатність будувати співпрацю на найменшому знаменнику, про довіру в міжособистих стосунках та солідарність, які є якостями та здатностями громадянського суспільства. Завданням їх, залежно від того, перед ким вони намагаються відстояти свій інтерес, є або створення потреби для урядових дій, якщо опонент — держава, або робота над компромісом, обмеженням і погодженням, що необхідні для примирення ін-

тересів, коли змагання відбувається мирним і законним шляхом; якщо опонент — інша група людей, представлена організація, чи якесь підприємство, організація або індивід. Прикладами таких організацій, своєрідних асоціацій інтересів є ветеранські об'єднання, студентські союзи, об'єднання ошуканих вкладників та ін.

Є ще один тип неурядових організацій, які займаються захистом інтересів, але це не захист інтересів своїх членів, і створюються вони не громадянами, чиї інтереси притискаються, або чиї потреби не задовольняються належним чином, хоча можливі й такі варіанти.

На відміну від організацій першого типу, які переслідують практично завжди селективне благо, ці організації переслідують благо колективне. Відмінність цих двох типів благ, це відмінність між закриттям шкідливого для навколишнього середовища підприємства та, наприклад, виплатою компенсацій за забруднення, хоча це, звичайно, надто радикальний приклад, але він же і дуже наочний. Колективне благо доступне всім, його не можна ізолювати від тих членів групи, які його не заслуговують, з тих чи інших міркувань. Якщо якась організація добилася закриття підприємства, то дихати чистим повітрям будуть усі навколишні жителі, навіть ті, хто відмовився брати участь у діяльності, яка була запропонована цією організацією для боротьби проти підприємства-забруднювача. “Колективне або суспільне благо визначається... як будь-який товар або послуга, які задовольняють такій вимозі: якщо їх споживає будь-який індивід ..., то його можуть споживати і всі інші члени групи” [1].

Селективне благо доступне лише окремим індивідам і його легко можна ізолювати. Якщо організація тих, хто мешкає поруч з підприємством-забруднювачем, вимагала від нього виплати компенсації, то вона може бути надана підприємством лише членам організації. Неможливість виключити споживання колективного блага, яка не є неможливістю фізичною чи технічною (достатньо неекономічності та складності виключення для проголошення неможливості), є одним з

двох елементів розуміння колективного блага. Іншим є — “спільність пропозиції” (термін Д. Хеда) цього блага. Спільність є притаманною благом, якщо доступність його для одного члена групи означає, що воно доступне й іншим членам групи.

Організації взаємної вигоди переслідують переважно селективні блага, але є, як вже було сказано, інші організації, які переслідують блага колективні. Це неурядові організації адвокатського типу (public interest group), які беруть на себе зобов'язання захищати інших. Відмінність між ними та асоціаціями інтересів, які описані вище, це відмінність між членськими організаціями та організаціями відкритого типу. Членські неприбуткові організації мають інколи суспільно корисну мету, але працюють насамперед на благо своїх членів. Неурядові організації відкритого типу обстоюють інтереси широких кіл суспільства, а не лише своїх членів, хоча також опираються у своїй діяльності на принцип членства. Організації цього типу також є здебільшого ситуативними та функціональними.

До цього типу неурядових організацій належать різноманітні правозахисні організації, організації із захисту довкілля, рухи опору, наприклад, антиглобалісти.

Сервісні неурядові організації, або організації соціальної справедливості, займаються певним конкретним типом гуманітарно-соціальних проблем або проблемами певної категорії населення, це типово функціональні організації. Але це не членські організації, тобто це не організації, наприклад, багатодітних, оскільки організація для багатодітних їх не об'єднує, але її дії спрямовані саме на них.

Зауважимо, держава зацікавлена в діяльності сервісних неурядових організацій, і це зрозуміло, адже — “переваги неурядових організацій перед державним сектором у сфері соціальних послуг очевидні. По-перше, неурядові організації відрізняє глибоке знання проблем, наявність висококваліфікованого персоналу, адресність, гнучкість та швидкість реагування. По-друге, неурядові організації менш бюрократизовані, для них характерне переважання горизонтальних зв'язків

і плюралізм у прийнятті рішень. По-третє, дії неурядових організацій більш ефективні (зокрема, за рахунок більш низьких розцінок і залучення волонтерів) і забезпечують значну економію державних коштів, зводячи до мінімуму випадки нецільового використання фінансів” [4].

Частина неурядових організацій являє собою вузькоспеціалізовані установи, в яких працюють високопрофесійні виконавці, для яких ці установи є основним місцем роботи та отримання доходу. Ці установи не зацікавлені в праці волонтерів чи добровольців, вони не є ні організаціями членськими, ні організаціями відкритого типу, більшість тих, хто в них працює, — це наймані працівники.

Більшість неурядових організацій мають штатних працівників, але лише деякі з них можна назвати організаціями “штатного” типу, оскільки весь їхній постійний особовий склад — це штатні працівники. Ці організації також є неурядовими і неприбутковими організаціями, хоча й відрізняються за багатьма критеріями від інших типів неурядових організацій. Мова йде про незалежні дослідницькі центри, “мозкові фабрики”. Вони виконують функції генератора нових ідей для влади, намагаючись справляти вплив на формування політичного порядку денного, на формування політики, пропонуючи аналітичну продукцію, новаторські ідеї й альтернативні пропозиції та механізми їх реалізації [1]; функції інструмента громадянського контролю, виробляючи оцінку та аналіз політики, що прийнята, та її імплементації; функції виробника критичних оцінок дій влади, намагаючись донести це через публікації у ЗМІ до суспільства [2]; функції ініціатора широкого публічного обговорення актуальних внутрішніх та зовнішніх проблем [5].

Аналітичні центри проводять публічні дискусії з обговорення політичних рішень, що плануються до прийняття, організують екзитполи, проводять регулярні соціологічні опитування, визначаючи настрої та сподівання суспільства і намагаючись, таким чином, вплинути на формування порядку ден-

ного, на державну політику та виявити і поширити громадську думку [7].

Підсумовуючи, слід сказати, що різні види організаційно-правових форм громадських організацій можуть допомогти показати відмінність між наведеними вище видами організацій. Так, організації взаємної вигоди переважно мають форму громадської асоціації, хоча деякі з них можна віднести до громадських фондаций — кредитних спілок. Організації соціальної справедливості створюються у вигляді громадських установ та інколи громадських фондаций. Неурядові організації клубного типу — це громадські асоціації, а інфраструктурні — спілки громадських організацій та громадські фондаций. Громадські організації, які мають форму громадської асоціації, є членськими організаціями, які мало використовують найману працю і є об’єднаннями громадян. Громадські установи та громадські фонди, навпаки, не є членськими організаціями, використовують в основному найману працю та працю волонтерів і є об’єднаннями майна.

Таким чином, неурядові організації допомагають громадянам усвідомити, що діяльність влади можна оцінювати й усвідомити критерії для оцінки діяльності держави і політиків та створити контроль над політичними і державними рішеннями, які зачіпають їх інтереси. Фактично, головним об’єктом, на який спрямовані ці вторинні функції, є “громадянськість”, точніше її виховання, підтримання і розвиток. Отже, неурядові організації виступають одними з агентів, відповідальних за те, який рівень “громадянськості” притаманний громадянам.

Література

1. Алхайер Х. Гражданское общество и “третий сектор” — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.academy-go.ru/Site/GrObsh/Publications/Aphayer.html
2. Аринин А. Н. Зрелость гражданского общества — основа устойчивого развития и безопасности Рос-

сии. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.academy-go.ru/GrObsh/Publications/Arinin.html

3. Геллер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. — М.: Ad Marginem, 1995. — 222 с.

4. Защита общественных интересов. Организация и проведение кампаний: Метод. пособие для некоммерческих организаций. — Ставрополь: АНО "Северо-Кавказский Ресурсный Центр", 2001. — 32 с.

5. Громадянське суспільство: основні теорії та концепції. — К., 2006. — 424 с.

6. Кроки до громадянського суспільства: Концептуальні підходи до розвитку громадянського суспільства в Україні: Наук. альманах / Укр. акад. універсології / За ред. В. П. Рубцова. — К., 2004. — 256 с.

7. Корені справи: громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку / Упоряд. І. Підлуська, Г. Усатенко, О. Боронь. — К.: Фонд "Європа XXI", 2003. — 288 с.

Розглянуто існуючі підходи до класифікації неурядових організацій, систематизовано критерії їх типізації, наведено аналіз переваг та недоліків кожного з підходів з урахуванням їх критеріальності.

Рассмотрены существующие подходы к классификации неправительственных организаций, систематизированы критерии их типизации, приведен анализ преимуществ и недостатков каждого из подходов с учетом их критериальности.

The existing approaches are given to the classification of non-governmental organizations, systematized criteria for their typing, the analysis of the advantages and disadvantages of each approach taking into account the criteria that are applied.

Надійшла 21 жовтня 2013 р.

ЗАСАДИ І МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН: УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 58–61

В кожній державі напрацьовується впродовж століть власна практика і механізм формування та практичної реалізації соціальної політики. В сучасній Україні, — про що і йдеться у даному матеріалі, — історико-об'єктивно склався власний досвід цієї діяльності.

Стан та особливості соціального захисту громадян в Україні сучасної доби потребують політологічного підходу. Тобто до уваги має братись об'єктивно політичний, суспільний процес: яким він був, є і має бути. Почнемо з того, що основною проблемою для політики соціального захисту громадян в Україні нині, за визначенням В. Москаленка [3] та інших авторів, є те, що вона все ще здійснюється за патерналістським принципом, притаманним ще минулим, майже восьми десятиріччям радянської влади. Так, незважаючи на те, що Конституція України (1996 р.) [2] закріпила право громадян на соціальний захист та встановила відповідні види соціального забезпечення всіх громадян, усе ще має місце стрімка й глибока диференціація, розшарування громадян на багатих і бідних. Це надто важливий аспект такої політики, який обов'язково має братись до уваги.

В Україні, однак, починаючи з середини 1990-х років значною мірою стало відбуватися застосування таких інструментів у політиці соціального захисту, які вже не спиралися виключно на фінансові ресурси: угоди (тарифні угоди, що укладаються між державою, об'єднанням профспілок і роботодавців); заходи щодо взаємодії груп та установ (укладання колективних договорів);

консультації (між державою, об'єднанням профспілок і роботодавців щодо встановлення межі малозабезпеченості, рівня мінімальної зарплати, неоподаткованого доходу громадян) тощо. Тобто певною мірою спостерігався відхід від патерналістського характеру соціальної політики. Одним з перших базових соціальних стандартів, який був затверджений в Україні, стала мінімальна заробітна плата. Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" був підписаний Президентом України 5 жовтня 2000 р. і визначив мінімальну заробітну плату як головний соціальний стандарт, який затверджується виключно Верховною Радою України. Так, у І півріччі 2010 р. розмір середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників підприємств, установ, організацій (з кількістю працюючих 10 осіб і більше) становив 2108 грн і порівняно з відповідним періодом попереднього (2009 р.) збільшився на 18,7 % [6]. Останніми роками заробітна плата працівників певних галузей росла, хоча і не відповідала потребам громадян.

Ще з початку 2006 р. в Україні були введені також і нові види соціальної допомоги: соціальна допомога дітям та дітям, позбавленим батьківського піклування у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях,

та тимчасова допомога на дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів або не мають можливості утримувати дитину. Раніше таких видів соціальної допомоги практично не було. І все ж до сьогодні існує багато проблем, які гальмують упровадження соціальної допомоги, характерної провідним країнам світу.

Серед усіх проблем соціально-економічного характеру сучасного українства домінуючою була і лишається проблема зайнятості. Так, за даними Міністерства соціальної політики, в Україні на початок 2014 р. нараховувалося 20 млн зайнятих громадян. З них лише 13 млн сплачували соціальні внески, що свідчить про надто великий рівень тіньової зайнятості. При цьому з 13 млн працюючих лише 3 млн отримували мінімальну зарплату [4]. І хоча з року в рік зростає мінімальна виплата по безробіттю, проблема зайнятості була і лишається першочерговою для життя громадян. Зрозуміло, що недостатня зайнятість — це брак податків, а вони, у свою чергу, є джерелом соціальних видатків, соціального захисту.

Великі надії у розв'язанні проблем праці, зайнятості громадян в Україні покладали і покладають, зокрема, на Пенсійний фонд. Однак і тут чимало проблем: на кінець 2013 р., наприклад, плановий дефіцит Пенсійного фонду становив 21,8 млрд грн. І це тоді, коли ще у 2011 р. було затверджено новий механізм пенсійної реформи, а наприкінці 2012 р. ухвалено Закон України про стимулювання створення робочих місць. На початок 2014 р. ситуація тут, на жаль, мало в чому змінилася на краще.

Як вже зазначалося, Україна успадкувала від колишнього СРСР існуючу на той час систему пільг і кредитів, яка нині фактично вже набула загрозливого характеру і масштабів. У європейській спільноті, у зв'язку з цим, нашу країну небезпідставно називають “країною пільг”. По-перше, право на отримання соціальних пільг регламентують більш як 50 різних законодавчих і нормативних актів. По-друге, загалом пільги мають близько 43 % населення країни, а загальний обсяг пільг за підрахунками експер-

тів становить понад 29 млрд грн, що дорівнює річним видаткам усіх місцевих бюджетів України [1].

І все ж, абсолютного негативу у справі соціального захисту громадян в Україні не спостерігається. Коли йдеться, наприклад, про нормативно-правову базу усієї системи соціального захисту громадян в Україні, то з 1990 р. в основу такої бази було покладено кращі напрацювання міжнародного законодавства, спрямовані на реальний захист прав і свобод людини, громадянина. Маємо на увазі Європейську соціальну хартію, Європейський кодекс соціального забезпечення, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, такі конвенції Міжнародної організації праці, як “Конвенція про політику в сфері зайнятості”; “Конвенцію про рівну винагороду чоловіків та жінок за працю рівної цінності” та інші міжнародні акти.

Другий перелік нормативно-правових актів становлять численні міжнародні та міжурядові угоди, що регламентують співпрацю та взаємодопомогу країн і урядів, певні права громадян. Це, безсумнівно, позитив.

Основу нормативних актів щодо прав і свобод громадян в Україні, їх забезпечення закономірно становлять у першу чергу Конституція України та закони України. Фактично першим кроком у розробці національного законодавства щодо соціального захисту було прийняття в Україні ще в 1991 р. Закону України “Про мінімальний споживчий бюджет” [5]. Незаперечним фактом, однак, є те, що для ефективного функціонування всієї системи соціального захисту передусім мають бути відповідні економічні умови, оскільки будь-які задекларовані положення обов'язково мають ґрунтуватися на відповідній фінансовій основі. Потрібним є постійне збільшення соціального бюджету, що пов'язано з податковими надходженнями. Акцентуємо увагу, при цьому, на тому, що насамперед мова йде про місцеві бюджети і надходження.

Питання соціального захисту, підтримки громадян вирішується не лише на загально-

державному рівні (в центрі), а й на місцях, за рахунок діяльності передусім місцевих виконавчих органів влади.

Соціальні проблеми мешканців територіальних громад необхідно розв'язувати у пріоритетному порядку. Для цього, на наш погляд, потрібно здійснити низку таких заходів.

По-перше, внести зміни до Закону України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, які стосуються унормування питань:

- врахування регіональної та місцевої специфіки розвитку при розробці методології визначення нормативів соціальних видатків;
- визначення параметрів соціального стандарту на основі прожиткового мінімуму для дотаційних регіонів;
- встановлення гнучкої системи змін державних соціальних стандартів та надання державних соціальних гарантій відповідно до змін економічного становища.

По-друге, реальною є потреба внести зміни до Бюджетного кодексу щодо унормування механізму врахування підвищених потреб слаборозвинених і депресивних регіонів у формулі розрахунку дохідної частини місцевих бюджетів з метою підвищення ефективності надання їм субвенцій.

По-третє, існує необхідність змінити механізм фінансування послуг соціальної сфери на місцевому рівні, а саме:

- фінансувати видатки соціальної сфери за рахунок закріплених доходів місцевих бюджетів та міжбюджетних трансфертів, що дасть можливість уникати зустрічних фінансових потоків і посилить контроль за використанням коштів та наданням трансфертів;
- унормувати механізм функціонування територіальних позабюджетних соціальних фондів, розробити механізми спрямування коштів до цих фондів громадськими, некомерційними і комерційними організаціями;
- унормувати принцип співфінансування соціальних витрат, забезпечуючи

участь регіонів у фінансуванні відповідних витрат, мета якого — стимулювання регіонів, підтримувати певний рівень фінансування найбільш значущих соціальних витрат;

- залучати приватний сектор для укладення контрактів на надання послуг соціального характеру, що знизить витрати на них;
- укладати угоди з приватними організаціями на надання місцевих послуг на умовах співфінансування;
- забезпечити пріоритетність надання цільових субвенцій, збільшити частку субвенцій на соціально-економічний розвиток;
- покласти в основу розробки соціальних норм та стандартів прожитковий мінімум, величина якого постійно зростає;
- запроваджувати вартісні стандарти суспільних благ у розрахунку на одного споживача, обрахунок витрат на одиницю таких послуг — кожна послуга має орієнтуватися на конкретного споживача, його вподобання (можливість вибору) і фінансові можливості;
- розширювати можливості громадян вибирати виробників послуг та диверсифікувати форми надання таких послуг;
- удосконалювати принципи організації місцевими органами влади належної роботи з управління об'єктами соціальної сфери, переданими у комунальну власність, з метою поліпшення якості надання послуг такими структурами, фінансування таких об'єктів на засадах повного бюджетного забезпечення із залученням позик та інвестицій.

Врешті, політико-економічний вектор поліпшення соціального захисту — це, головним чином, реформування пенсійної системи. Пенсійне забезпечення в Україні є основною складовою системи соціального захисту населення, що підтверджується високою питомою вагою пенсійних виплат у сукупних соціальних трансфертах. Нині частка пенсіонерів у складі населення становить 28,6 %, а за прогнозами, у 2015 р.

сягне 31 % [7, 204]. Тому останнім часом саме це питання перебувало під пильною увагою президентів України, уряду.

Пенсійна реформа передбачає принципову заміну старої солідарної системи пенсійного забезпечення на сучасну трирівневу пенсійну систему, що об'єднує: реформовану солідарну пенсійну систему, обов'язкову накопичувальну пенсійну систему та систему добровільного недержавного пенсійного забезпечення.

Перелік зазначених проблем та шляхи їх практичного розв'язання є першочерговими у формуванні та практичній реалізації нової, більш досконалої політики соціального захисту громадян у сучасній Україні. Вважаємо, що при вирішенні питань геополітичної інтеграції в Європу, ці проблеми розв'язуватимуться більш ефективно.

Література

1. Коваль О., Тарасенко Л., Яцків Т. Реформування пільг та привілеїв в Україні — наближення до євро-

пейських стандартів [Текст] / О. Коваль, Л. Тарасенко, Т. Яцків. — Л.: Галицький друкар, 2009. — 216 с.

2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Текст]. — К.: Україна, 1996. — 54 с.

3. Москаленко В. В. Передумови та особливості формування системи соціального захисту в Україні // Наук. праці: Наук.-метод. ж-л. — Т. 25. — Вип. 12. — Політичні науки [Текст] — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2002. — С. 66–71.

4. Королевська Н. Найгостріші питання соціальної політики [Текст] / Н. Королевська // Дзеркало тижня. — 2013. — 25 трав. — № 18 (115).

5. Закон України "Про мінімальний споживчий бюджет" від 3 липня 1991 р. [Текст] // ВВР України. — 1991. — № 42. — 553 с.

6. Соціально-економічне становище України за січень-липень 2010 року // Держ. ком. статистики України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

7. Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку [Текст]: Монографія / За заг. ред. Ю. Г. Рубана. — К.: НГСД, 2009. — 655 с.

Проаналізовано шляхи та механізми вдосконалення соціального захисту громадян в Україні у сучасну добу. Систематизовано проблематику та шляхи практичного вирішення завдань, що є першочерговими у формуванні та практичній реалізації нової, більш досконалої політики соціального захисту громадян у сучасній Україні.

Проанализированы пути и механизмы совершенствования социальной защиты граждан в Украине в современную эпоху. Систематизированы проблематика и пути практического решения задач, которые являются первоочередными в формировании и практической реализации новой, более совершенной политики социальной защиты граждан в современной Украине.

Analyzed the ways and mechanisms to improve social protection in Ukraine in the modern era. Are systematized practical problems and ways of solving problems, which is a priority in the development and practical implementation of new, more perfect system of social protection of citizens in modern Ukraine.

Надійшла 29 листопада 2013 р.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НЕГОСУДАРСТВЕННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 62–66

Задачи, поставленные Президентом Украины по созданию благоприятного климата в частном секторе экономики, привлечения инвестиций, борьбы с коррупцией требуют всестороннего изучения, выработки новых подходов к обеспечению условий цивилизованного развития предпринимательской деятельности в нашей стране.

Одним из необходимых элементов системы развития предпринимательства в Украине является решение проблем обеспечения безопасности личности и самой предпринимательской деятельности. Основные взгляды относительно решения этой проблемы основаны на анализе периода 1992–2011 гг. Большой вклад в развитие идеологии негосударственного обеспечения безопасности предпринимательства за вышеуказанный период внесли отечественные ученые и специалисты-практики: В. В. Крутов [1], Г. Г. Онищенко, В. А. Липкан [2], А. И. Дичек [3], Ю. В. Попов, Г. П. Шелудько, С. Г. Лаптев, П. Я. Прыгунов [4], А. С. Соснин [5], Г. П. Лазарев [6], В. Т. Колесник, Г. А. Минаев [7], А. А. Прохожев [8], Г. Н. Зайцев, В. В. Алейников, Л. В. Шебаршин и др.

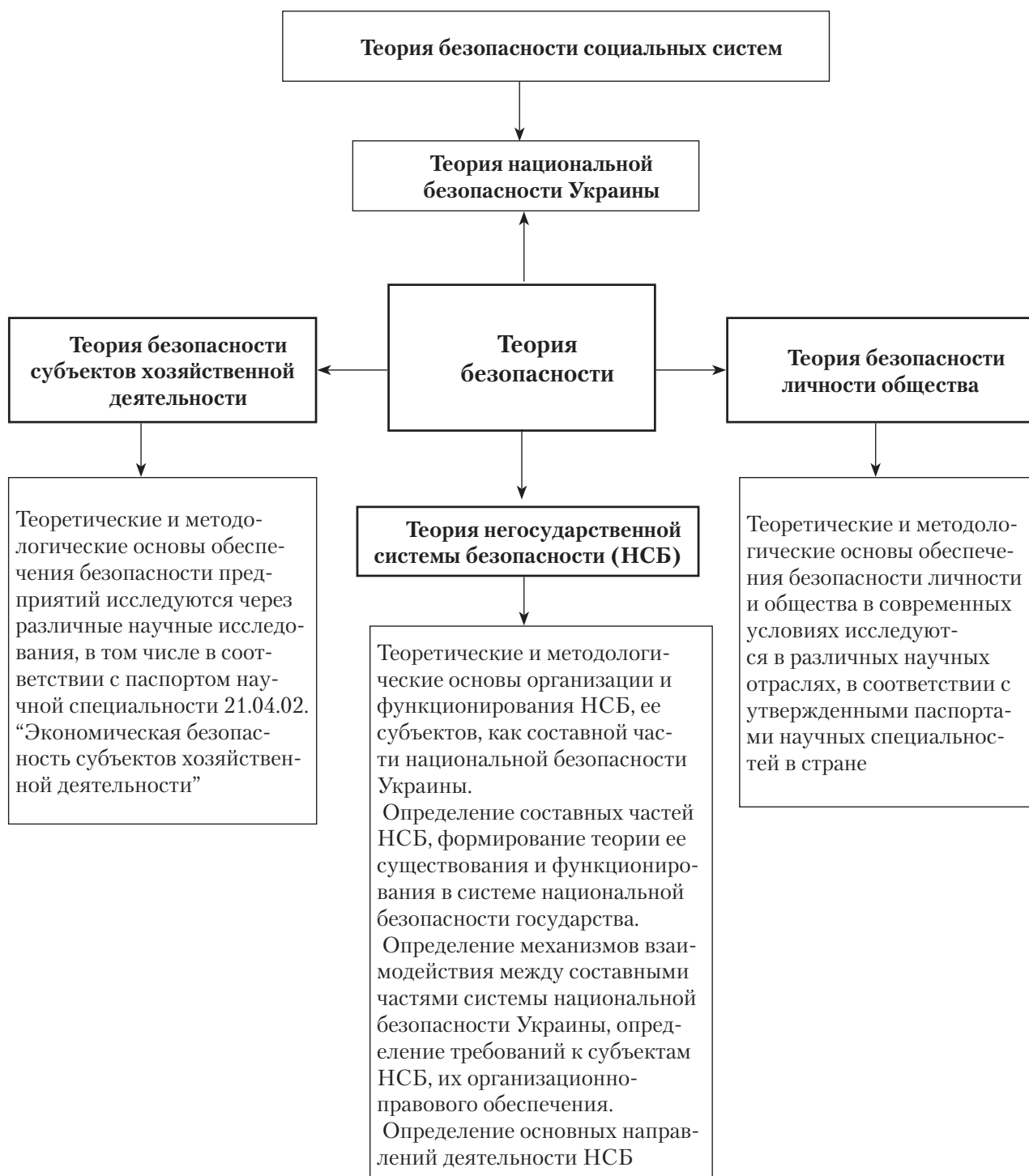
Благодаря сформированным взглядам и позициям этих ученых представляется возможным на теоретико-прикладном уровне определить место и роль негосударственной системы безопасности в общей структуре теории безопасности социальных систем (см. рис.).

Понятие концепции далее понимается как изложение системы взглядов на определенную проблему, на то, где есть расхож-

дение между задуманными и реально существующими вещами.

Прежде чем излагать суть проблемы, следует определиться с терминологией. Собственно название “негосударственное обеспечение безопасности” является не совсем корректным, но поскольку оно прижилось, то будем его использовать. Предпринимательская деятельность осуществляется в нашем государстве на законодательной основе и контролируется государством. Существуют различные государственные механизмы контроля, а в некоторых случаях и лицензирования (регулирования) отдельных видов предпринимательской деятельности. Можно рассматривать безопасность в данной области как внебюджетное, неправительственное, частное обеспечение безопасности личности и предпринимательства, так как оно осуществляется в системе государственного регулирования, контроля и взаимодействия.

Предпринимателю дано право самому выбирать, какую систему безопасности использовать у себя на предприятиях. Правда, большого выбора у него нет. Он может обратиться в ГСО при МВД Украины и взять на договорной основе милицейскую охрану (в сознании у многих предпринимателей она ас-

Место теории НСБ в структуре теории безопасности социальных систем

социруется как государственная, имеющая властные полномочия и право применения огнестрельного табельного оружия). Предприниматель может обратиться в частную структуру, которая имеет право (лицензии) на оказание соответствующих услуг в сфере безопасности (охраны граждан и их имущества). Он может создать у себя на предприятии собственную службу безопасности. И, наконец, использовать комбинированную систему безопасности. Все будет зависеть от финансовых возможностей предпринимателя и его личного понимания необходимости создания системы безопасности руководимой им структуры, уровнем реальных и потенциальных угроз, цели и задачи которых будут возложены на службу безопасности.

Кроме того, мы должны понимать, что по своей природе бизнес является агрессивным видом деятельности, это его сущность, которая проявляется вне нашего желания воспринимать это или нет. Исходя из природной агрессивности бизнеса, необходимо учитывать, что его цивилизованное развитие лежит в плоскости использования специальных техник и технологий, направленных на его защиту и одновременно на развитие в правовом поле деятельности. Исходя из этого, все то, что не запрещено законом и работает на защиту и развитие, должно активно использоваться на современном этапе в бизнесе Украины.

Как известно из вышесказанного, руководитель каждой структуры имеет возможность создания своей системы безопасности, которая, на его взгляд, будет оптимальной и достаточной. Единых критериев ее создания и оценки эффективности деятельности пока в Украине не выработано. Каждый из предпринимателей и субъектов, занимающихся вопросами безопасности, решает их самостоятельно. Государственные программы поддержки и развития в этой сфере отсутствуют. Единого понимания необходимости разработки общих концептуальных подходов в частном обеспечении безопасности личности и предпринимательства пока нет.

Что же касается субъектов негосударственной безопасности, то их круг очень ве-

лик и в какой-то степени уже структурирован. К субъектам, работающим на рынке безопасности, относятся: охранные и охранно-технические предприятия; коммерческие службы безопасности; службы безопасности банков; собственные службы безопасности предприятий; предприятия, оказывающие услуги в области технической защиты информации; информационно-аналитические структуры; магазины по продаже оружия, средств индивидуальной защиты, специальных технических средств наблюдения, сигнализации и защиты информации; предприятия — производители средств защиты и специальной галантереи; учебные центры и высшие учебные заведения.

Что будет происходить на рынке услуг в сфере безопасности предпринимательства? Наряду со сложившимися традиционными услугами: охрана объектов собственности, личная охрана, установка и ремонт противопожарной и охранной сигнализации, обеспечивающие состояние защищенности бизнеса, — будут развиваться новые виды услуг, направленные на обеспечение устойчивого развития предприятий. На наш взгляд, приоритетными направлениями будут являться услуги, связанные с обеспечением системы безопасности и эффективности стратегического управления предприятиями: “Антикризисное управление”, “Управление и оценка рисков”, “Риск менеджмент”, “Секьюрити менеджмент”, разработка стандартов по аудиту безопасности предприятий и осуществление экспертных исследований в области развития предприятий и внесистемной оценки эффективности управления. Несомненно, получают развитие и услуги по минимизации рисков при предоставлении и сопровождении кредитования. Продолжится работа по обеспечению надежности персонала предприятий с использованием различных психотехник и психотехнологий (полиграф, тестер, психологические тесты и пр.). В области образования будет продолжена работа по открытию новых специальностей и специализаций, причем в направлении подготовки “Национальная безопасность”. Получит дальнейшее развитие адаптация международных

стандартов безопасности предприятий при их выходе на внешнеэкономическую деятельность. Принятый Европой стандарт ISO 17900 “Информационная безопасность предприятий” уже сегодня требует пересмотра многих подходов к обеспечению информационной безопасности на предприятиях всех форм собственности. Следует отметить, что в Европе еще не приняты стандарты по обеспечению безопасности предприятий, но работа в этом направлении уже ведется в Германии и Великобритании. Украина имеет уникальную возможность разработать свои стандарты и предложить их Европе, но как всегда возникает много “но”.

Смещение услуг будет происходить в сфере финансово-экономического менеджмента и использования высокоразвитых информационных технологий, связанных с защитой, получением, оценкой и реализацией информации. Будет развиваться предоставление услуг в области конкурентной разведки и защиты от нее, информационно-аналитического обеспечения безопасности развития бизнеса. Прогнозируется развитие международного сотрудничества в области обеспечения безопасности при осуществлении внешнеэкономической деятельности предприятий с созданием международных информационных баз данных о процессах, происходящих на рынках, и их участниках. Вполне естественно, что многие предприятия будут пересматривать “формат” безопасности, осуществлять поиск и развивать предоставление новых видов услуг в индустрии безопасности. Возможно поглощение малых предприятий более крупными. Будут создаваться объединения предприятий безопасности, предлагаться к реализации различные крупномасштабные проекты (Безопасность киевлян, Безопасный город, Надежный партнер, Реестр предприятий надежности, Антитеррор (гражданские технологии противодействия терроризму) и др.), способствующие развитию индустрии безопасности при взаимодействии с государственными органами управления. Произойдет завершение организации формирования Негосударственной системы безопасности

предпринимательства – как составной части Национальной безопасности Украины и одновременно ее механизма. Все это возможно при осуществлении системного, комплексного, научно обоснованного подхода к обеспечению безопасности личности и предпринимательства. В его основе будут лежать целевые программы, для реализации которых потребуется объединение усилий всех субъектов Национальной безопасности. В условиях сегодняшних реалий необходима координация и взаимодействие потенциала прикладной науки и практики для разработки новых видов услуг, подходов и механизмов в области безопасности, разработки уже упомянутых стандартов. При этом возможно создание и реализация различных проектов с участием ученых ЕУ и представителей практических структур безопасности.

Выводы.

Что для этого необходимо делать? Прежде всего, сформировать политику безопасности предпринимательства в Украине. Активно использовать положительный опыт стран ближнего и дальнего зарубежья, наш отечественный, по возможности не совершать ошибок наших коллег стран СНГ и прежде всего развитых демократических европейских государств. Во-вторых, разработать законодательное поле деятельности всех субъектов безопасности предпринимательства в нашей стране. Обеспечить принятие законов прямого действия регламентирующих деятельность субъектов безопасности предпринимательства. Сопровождать принятие подзаконных нормативных актов в государственных структурах (МВД, СБУ и т. п.) и осуществлять их общественную экспертизу, как необходимого элемента построения гражданского общества. В-третьих, разработать действенные механизмы взаимодействия государственных структур со структурами частного сектора экономики в вопросах обеспечения безопасности. В-четвертых, создать систему подготовки, переподготовки и повышения квалификации субъектов безопасности предпринимательства. В-пятых, разработать

инфраструктуру социального, медицинского и страхового обеспечения субъектов безопасности, создать для этих целей профсоюз субъектов безопасности. В-шестых, создать единую информационную базу данных для субъектов негосударственной системы безопасности. В-седьмых, создать координационные органы деятельности субъектов негосударственной системы безопасности и ее развития. Разработать новые подходы к обеспечению безопасности. Сегодня требуется централизованное, организационное продолжение разработки системы с учетом уже наработанного в Украине. Поэтому все должны понять, что на “местечковом” уровне эта проблема не может быть решена. Пришло время, когда необходимо объединение усилий под эгидой общественной организации (например, МАЕ или УСПП), подготовка документов на правительственном уровне и делегирование представителей в органы государственного управления. В складывающихся условиях речь должна идти о необходимости проведения первого в Украине съезда субъектов безопасности, где будут сформированы органы управления (как механизм развития индустрии безопасности в Украине), обсуждаться и приниматься в рамках представителей всех субъектов безопасности и регионов Украины общегосударствен-

ные документы с выходом на правительственный уровень.

Литература

1. Крутов В. В. Международный терроризм и другие факторы терророгенности в Украине. Меры системного противодействия // Проблемы безпеки особистості, суспільства, держави. — № 5/06. — К.: МАЕ, 2006. — С. 7–9.
2. Липкан В. А. Безпекознавство: Навч. посіб. — К.: ЕУ, 2003. — 207 с.
3. Дичек А. И. Основы построения негосударственной системы безопасности в Украине // Проблемы безпеки особистості, суспільства, держави. — № 2/05. — К.: МАЕ, 2005. — С. 9–13.
4. Прыгунов П. Я. Система негосударственная — задачи государственные // Статья. BEST of security. — № 10/2007. — С. 5–11.
5. Соснин А. С., Прыгунов П. Я. Менеджмент безопасности предпринимательства: Учеб. пособие. — К.: ЕУ, 2004. — 555 с.
6. Браіловський М. М., Лазарев Г. П., Хорошко В. О. Захист інформації у банківській діяльності: Навч. посіб. — К.: ТОВ “ПоліграфКонсалтинг”, 2004. — 216 с.
7. Линдер И. Б. Хрестоматия. Практическая аналитика в службах безопасности. — М.: ИКТА, 2006. — 511 с.
8. Минаев Г. А. Культура безопасности организации: Учеб. — М.: ИПБ, 2005. — 576 с.

Создание негосударственной системы безопасности предпринимательства в Украине должно рассматриваться как составная часть национальной безопасности нашего государства, как механизм обеспечения условий цивилизованного развития бизнеса, контролироваться, взаимодействовать и поддерживаться на государственном уровне.

Створення недержавної системи безпеки підприємництва в Україні має розглядатися як складова національної безпеки нашої держави, як механізм забезпечення умов цивілізованого розвитку бізнесу, контролюватися, взаємодіяти і підтримуватися на державному рівні.

Creation of non-state security business in Ukraine should be considered as part of the national security of our country, a mechanism to ensure the conditions of civilized business development, monitored, interact and work on the state level.

Надійшла 19 листопада 2013 р.